

'Bertha von Suttner' door Greta Noordenbos

Vredesactivist, feminist en nobelprijswinnaar

Het leven van Bertha von Suttner (1843-1914) is zeer zeker een biografie waard. Goed dat de auteur het leven van deze vredesactiviste, feministe en Nobelprijswinnares onder de aandacht brengt. Het leven van deze vrouw straalt kracht en moed uit aan het einde van de 19^e eeuw en begin 20e eeuw. Ze blijft standvastig proberen, om te beginnen bij haar directe familie, de wapens neer te leggen. Bertha ziet in het militaristische Oostenrijk te veel jonge mannen sneuvelen, of gehandicapt uit de oorlog terugkomen. Ze doet dit in een periode waarin vrouwen volledig afhankelijk zijn van de inkomsten van hun man.

Met veel interesse las ik dit levensverhaal over de eerste vrouw die de Nobelprijs voor de Vrede kreeg, hoewel ze er lang op heeft moeten wachten. Bertha schrijft in 1889 haar roman *Die Waffen nieder!*. Geschiedenisboeken prijzen de heldhaftige daden van een oorlog, maar vermelden nauwelijks leed. Bertha beschrijft in haar roman de gruwelijkheden die wapens aanrichten. Ze doet dit aan de hand van het leven van Martha Althaus, een sterke 19e-eeuwse Weense aristocrate die alles lijkt te hebben: geld, plezier, aanzien en liefde. Maar haar leven wordt meermalen op zijn kop gezet wordt door oorlogen. Daardoor ontpopt haar levensgeschiedenis zich tot een aanklacht tegen de zinloosheid van de gewapende strijd. Haar levenservaringen en levensbedreigingen zijn nog altijd overtuigend.

De roman sloeg in als een bom: ze verwoordt op persoonlijke en pijnlijke wijze wat oorlog ons aandoet, hoe oorlog families verscheurt, sociale verhoudingen ontregelt en de welvaart negatief beïnvloedt. Binnen enkele jaren werd het boek vertaald in 26 talen en heeft het mensen uit de hele wereld ertoe bewogen zich in te zetten voor vrede. Zo behoorde de Russische tsaar Nicolaas II tot de lezers. Hij heeft zich door haar boek laten inspireren om in 1899 een vredesconferentie te organiseren waarmee hij geschiedenis schreef: het resulteerde in de bouw van het Vredespaleis in Den Haag.

Bertha start vredesgroepen en spreekt internationale vredescongressen toe. Ze staat in 1899 aan de wieg van het Permanente Hof van Arbitrage in Den Haag en is aanwezig bij de opening van het Vredespaleis in Den Haag in 1913. (*opmerking: op Wikipedia vind ik haar naam hier niet bij vermeld!) Interessant is haar contact met Alfred Nobel van wie ze jarenlang financiële ondersteuning ontvangt. De Nobelprijs voor de Vrede komt uit hun contact voort.

Bertha verzet zich tegen het opkomende antisemitisme, tegen de sociale ongelijkheid in de maatschappij, en ze komt op voor gelijkheid tussen vrouwen en mannen in alle opzichten. Haar persoonlijke, strijdvaardige leven kent tragische momenten, maar Bertha blijft schrijven en spreken, overtuigd als ze is dat wapens ellende en verdriet veroorzaken. Het is erg interessant om kennis te nemen van haar leven.

Het is jammer zitten dat er zoveel slordige fouten in het boek zitten, ik heb in een bijlage een overzicht gemaakt. Nogal wat herhalingen en overlappen zijn eveneens een storende factor. Het begrip duurzame vrede kan hopelijk bij een herdruk af en toe vervangen worden door blijvende vrede. Evenals het consequent gebruik van de juiste hoofdletters bij het Hof van Arbitrage en de Nobelprijs voor de Vrede.

In Utrecht is, zoals in meerdere plaatsen, een straat naar haar vernoemd: Bertha von Suttnerlaan, in Transwijk-Noord.

Uitgeverij Eburon, 2023

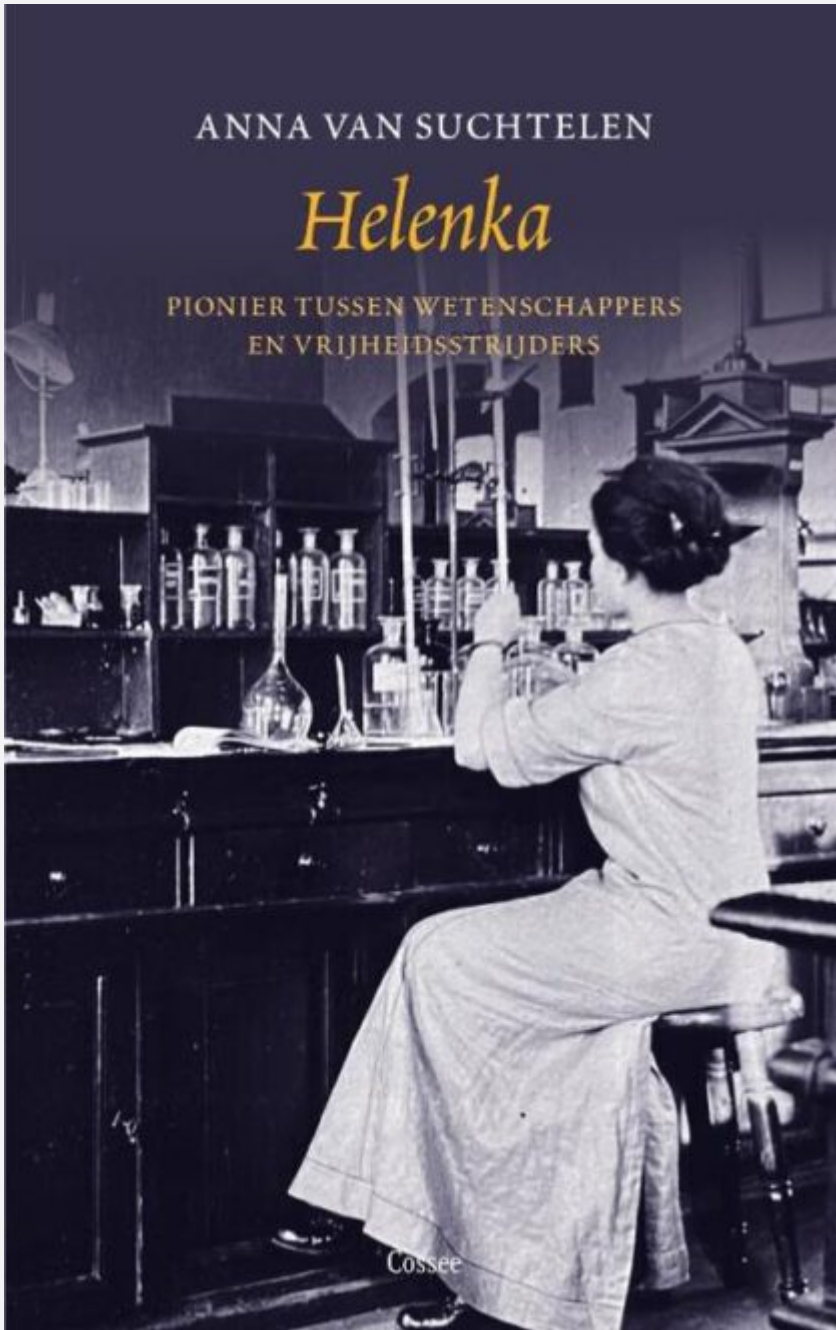
Pagina's 222

ISBN 978 9463 014 434

Recensie door Laura Bertens, januari 2024.

'Helenka' door Anna van Suchtelen

**Pionier tussen wetenschappers en
vrijheidsstrijders**

Helenka Drecka wordt in 1887 geboren op het Oekraïense platteland als oudste van een gezin met 6 kinderen. Zij is de dochter van een Poolse suiker-ingenieur. Polen was sinds 1795 verdeeld onder Rusland, Oostenrijk en Pruisen. Vader Drecki is Pools nationalistisch en het streven naar onafhankelijkheid wordt haar met de paplepel ingegeven.

Helenka is een zeer begaafd kind, leren gaat haar gemakkelijk af, zij weet veel van de natuur en speelt verdienstelijk piano. Zij wordt naar een kostschool in Warschau gestuurd. Hier wordt clandestien in het Pools les gegeven, leerlingen worden geïnstrueerd wat te doen bij controle door de Russische inspectie. Helenka is zeer geïnteresseerd in de bèta-vakken en zij volgt de wereldberoemde Marie Curie op de voet. Een hoogtepunt is de komst van Madame Curie naar de school. Als er een nationale schoolstaking wordt uitgeroepen tegen de Russische invloed, protesteert Helenka mee.

Naar haar eindexamen gaat ze op zichzelf wonen en schrijft zich in als studente bij de vereniging voor wetenschappelijke cursussen. Ook komen haar twee zusjes bij haar wonen, en ook zij gaan in Warschau naar school. Begin 1909 wordt Helenka toegelaten tot de Eidgenössische Polytechnische Schule in Zürich waar een grote Poolse gemeenschap in ballingschap leeft. Zij gaat daar natuurkunde studeren, maar na een tijdje stapt ze over naar scheikunde. Zij geniet van haar studententijd en besteedt veel tijd aan botanie. Ook maakt zij kennis met Teddy van Suchtelen. Deze Nederlander is opgegroeid in Indië maar woont sinds kort in Haarlem. Hij studeert ook scheikunde en is een begenadigd violist. Zij worden verliefd. Dan wordt Teddy door zijn vader teruggeroepen naar Nederland, hij kan de studie niet meer betalen. Teddy heeft zijn studie niet

afgerond en om toch aan de kost te komen vertrekt hij weer naar Indië om daar in een zeepfabriek te gaan werken. In zijn vrije tijd geeft hij concerten in de grote Javaanse steden. Bach, Chopin en Bruch staan op het programma. Ondertussen studeert Helenka ijverig door en slaagt voor haar ingenieursexamen. Dit alles heeft haar uitgeput en zij gaat naar huis in Kiev om te rusten.

Dan breekt de Eerste Wereldoorlog uit in Europa. Teddy is op dat moment in Japan en besluit om met de Trans-Siberië Expres naar Kiev te reizen om Helenka te zien. Zijn aanstaande schoonfamilie lijkt niet erg ingenomen met hem.

Terugkeren is niet mogelijk; vader Drecki stelt voor dat hij naar Zweden gaat. Zweden is het land waar Marie Curie twee maal de Nobelprijs heeft gewonnen. Teddy reist naar Stockholm, waar hij gaat werken in een zeepfabriek. Helenka promoveert in de tussentijd. Ze wordt lerares terwijl de oorlog door raast.

In de winter van 1915 trouwen Helenka en Teddy en vertrekken weer naar Zweden, ditmaal naar Hudiksvall. Samen runnen zij daar de zeepfabriek, waarbij Helenka het chemische deel op zich neemt. In 1916 wordt zoon Kiki geboren en in de volgende jaren volgen nog twee jongens. Langs het dorp loopt een spoorlijn. Teddy gebruikt deze soms en ook Lenin rijdt langs het dorp na de Februari-revolutie vanuit Zurich terug naar Rusland.

In 1918 verhuist de familie naar Stockholm, waar Teddy als directeur van weer een andere zeepfabriek aan de slag gaat. Helenka zorgt voor haar zoons en verlangt erg naar haar vaderland. Haar vader heeft een landgoed in Slupia gekocht, in midden-Polen. De familie van Suchtelen reist ernaartoe, maar Teddy moet al snel weer terug naar Zweden. Helenka en de jongens blijven achter en genieten. Helaas blijkt nu dat Helenka tuberculose heeft, waarvoor zij eindeloze kuren volgt in het eerst sanatorium te wereld, de Brehmerisch Heilanstalt für Lungenkranke. Omdat Teddy moet werken, blijven de kinderen bij hun grootouders in Polen. Daar brengen zij lange tijd door en het wordt hun tweede huis. De ouders van Helenka geven Teddy de schuld van de ziekte, hij zou haar in Zweden hebben blootgesteld aan tuberculose.

Omdat het niet beter gaat met Helenka besluit Teddy dat zij moet gaan kuren aan zee, in Nederland. Hij kan een nieuwe betrekking krijgen in Den Dolder en de kinderen kunnen weer naar huis komen. Helenka is dolgelukkig. Ondanks alle kuren, overlijdt Helenka in augustus 1925.

Na haar dood ontvangt Teddy een patent op een zeepverstuivingsapparaat. De basis van deze uitvinding heeft Helenka gelegd.

Zoon Kiki en zijn broers gaan jaarlijks naar hun grootmoeder in Polen. Teddy is daar al lang niet meer welkom en dat verscheurt hem. Als ook grootmoeder overlijdt en blijkt dat er niets van de erfenis richting Nederland komt, breekt Teddy met de schoonfamilie en verbiedt zijn kinderen naar Polen af te reizen. Pas veel later hoort Teddy dat er van het landgoed niets meer over is, de Duitsers hebben er in de Tweede Wereldoorlog huisgehouden en daarna kwamen de Russen.

Anna van Suchtelen is de dochter van Kiki. De verhalen over de familie zijn door haar vader aan haar doorgegeven. Dat maakt dit boek wat verwarrend. Ik kwam er niet achter welke gebeurtenissen op waarheid stoelen en waar de schrijfster haar eigen invulling aan het geheel heeft gegeven. In de verantwoording komt Anna Van Suchtelen met een verklaring: "Sterke verhalen..... wat is dat nu helemaal: de waarheid."

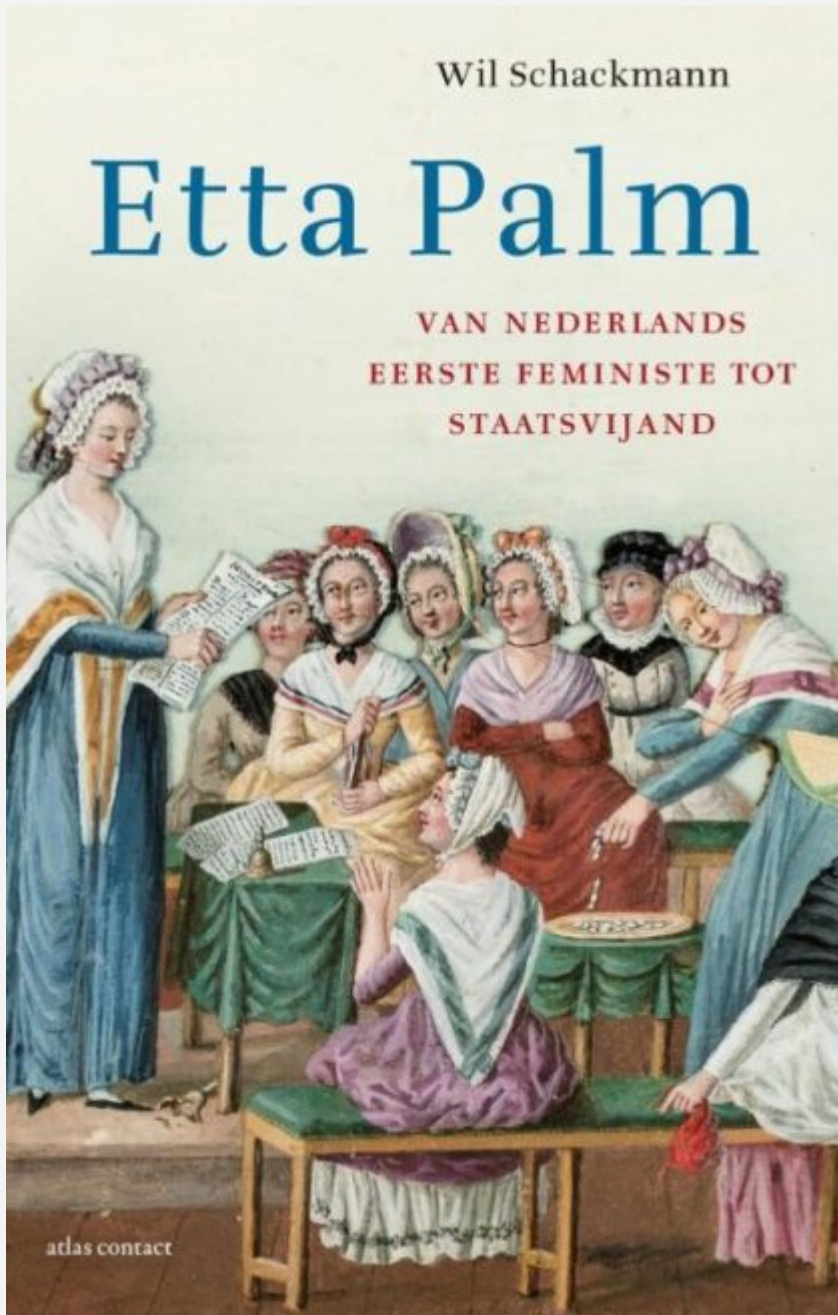
Ook is het jammer dat er weinig data vermeld staan, zodat je soms moet gissen hoe lang een periode duurde. De schrijfster heeft willekeurig feiten uit de Eerste Wereldoorlog toegevoegd. Helenka was waarschijnlijk een feministische vrouw, geboren in een verdeeld Polen/Oekraïne. Zij zag hoe sommigen daar verzet tegen pleegden, maar nergens heeft zij daar een rol ingespeeld. Wetenschapper was zij zeker, maar door haar ziekte heeft zij niet de carrière gemaakt die zij voor ogen had.

Een heel leuk detail is de QR code achter in het boek. Daarin bevindt zich de playlist op Spotify waar alle werken die Teddy heeft gespeeld, bijeen zijn gebracht.

Uitgever Cossee, 2023
Pagina's 299
ISBN 978 9464 520 965

Recensie door Emilie Jonxis, januari 2024

'Etta Palm' door Wil Schackmann

Van Nederlands eerste feministe tot staatsvijand

Etta Palm, geboren Aelders, wordt op 3 mei 1743 geboren in de Poelestraat in Groningen. Haar vader is handelaar maar ook pachter van de Bank van Leeningh. Haar moeder is een de Sitter, een in die tijd bekend geslacht binnen het gemeentebestuur van Groningen.

Als Etta 6 jaar is, overlijdt haar vader; haar moeder neemt de zaken over. Etta groeit op als enig kind met een alleenstaande moeder. Zij krijgt goed onderwijs. Op 31 juli 1762 trouwt zij met Christiaan Palm. Zij krijgen een dochtertje maar de vader verdwijnt uit haar leven en het dochtertje overlijdt al jong. Nadat haar moeder failliet is gegaan, vertrekt Etta uit Groningen om er nooit meer terug te keren.

In Amsterdam leert zij Jan Munniks, advocaat en schuinsmarcheerder, kennen. Met hem vertrekt zij naar Parijs en Zuid-Frankrijk. Ook aan deze affaire komt een eind. Parijs is in die tijd het centrum van de wereld en Etta vindt het er heerlijk. Al gauw is ze ingeburgerd, kan zij in haar levensonderhoud voorzien en krijgt zij hooggeplaatste connecties. Zo leert zij de minister van Buitenlandse zaken kennen die haar vraagt in Nederland te peilen of de Republiek eventueel zal deelnemen aan een oorlog tussen Engeland en Frankrijk. Dit tegen een vergoeding natuurlijk.

In Nederland broeit het tussen de patriotten en de Oranje-aanhangers. Etta neigt eerst naar de patriotten maar als blijkt dat

deze op een oorlog uit zijn, stapt zij over naar Oranje-kamp. Stadhouders Willem V is niet meer welkom in Den Haag en zijn doortastende vrouw Wilhelmina van Pruisen laat zich bij Goejanverwellesluis tegenhouden. Als hier geen genoegdoening voor komt valt Frederik van Pruisen Nederland binnen. De zaken worden weer op orde gesteld en veel patriotten vluchten naar Noord-Frankrijk.

Etta is nu fervent Orangiste. Zij meent “*wie wapenen opneemt tegen zijn eigen land, houdt niet van zijn vaderland*”. Zij vertaalt ‘*Réflexion sur l’ouvrage intitulé aux Bataves sur le Stadhoudersat*’ in het Nederlands en stuurt dat naar de stadhouder en zo komt zij in contact met raadspensionaris Laurens van de Spiegel. Voor hem zal zij jarenlang werken. Zij schrijft hem talloze brieven waarin zij belangrijke informatie doorgeeft. Ook zal zij voor hem op geheime missies gaan. Zo bericht zij hem regelmatig over de activiteiten die de uitgeweken patriotten in Noord-Frankrijk uitvoeren.

Ook in Frankrijk broeit het, er komt een nieuwe tijd. Op 14 juli 1789 bestormen de Parijzenaren de Bastille. Vrijheid, gelijkheid en broederschap wordt de leuze. Etta slaat aan op gelijkheid en dan met name de gelijkheid tussen mannen en vrouwen. Zij houdt als eerste vrouw een betoog tijdens een bijeenkomst van Les Amis de la Verité, een politieke sociëteit waar alleen mannen lid van kunnen zijn. De vergadering wordt meteen gesloten, dit is een affront, een vrouw die in het openbaar spreekt. In kranten spreken voor- en tegenstanders zich uit en Etta ontvangt er zelfs een medaille voor. Op 25 maart 1791 wordt ‘Les Amies de la Verité’ opgericht, een sociëteit voor vrouwen onder leiding van Etta. Deze zal zich bezig houden met armenzorg en onderwijs.

Ondanks alle vernieuwingen keurt de Grondwetgevende Vergadering de grondwet goed met een vrouw-onvriendelijke paragraaf. Etta maakt zich er druk om, zonder succes.

Er gaan stemmen op om de monarchie af te schaffen, er volgen rellen. Etta wordt aangemerkt als spionne voor de koning en zij wordt gearresteerd. Door tussenkomst van de Raadspensionaris loopt het met een sisser af. Ondertussen strijdt zij door voor gelijkheid voor vrouwen, zij schrijft een boek, *Discours sur l’injustice des Lois en faveur des hommes*.

In de loop van de tijd wordt Etta een soort dubbelspionne. Dat brengt haar in problemen en als Koning Lodewijk XVI ter dood wordt veroordeeld, moet Etta vluchten. De gebeurtenissen volgen zichzelf snel op en terug in Nederland volgen nieuwe moeilijkheden waarbij haar familielid de Sitter een kwade rol speelt. Zij wordt verdacht van spionage voor de Fransen en bovendien wordt zij veroordeeld als Orangiste. Het gevolg is dat Etta gevangene wordt genomen; al met al zit zij 3½ jaar vast. Drie maanden na haar vrijlating overlijdt Etta Aelders op 24 maart 1799.

Het laatste deel van het boek is besteed aan de aandacht die er voor deze bijzondere vrouw in de loop der jaren is geweest.

Deze biografie geeft een zeer gedetailleerd overzicht van het leven van deze bijzondere vrouw. Zij was een feministe avant la lettre maar ook een dubbelspion die zich in de hoogste kringen bevond. Er wordt een mooi tijdsbeeld geschetst van een roerige periode in de Franse en Nederlandse geschiedenis. De zeer gedetailleerde beschrijving maakt het soms wat onoverzichtelijk. Er is een uitgebreide literatuurlijst.

Uitgeverij Atlas Contact, 2022

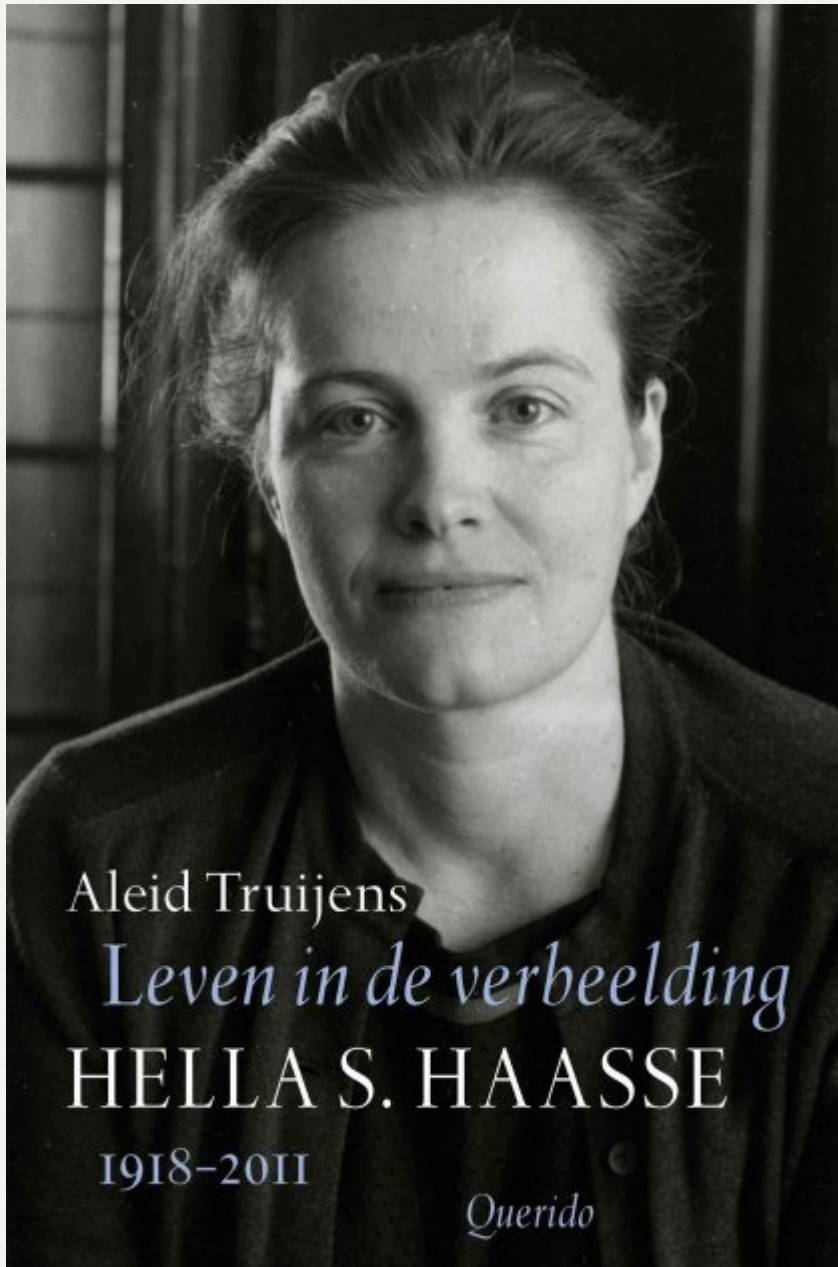
Pagina's 285

ISBN 978 9045 034 478

Recensie geschreven door Emilie Jonxis, mei 2023

‘Leven in de verbeelding’ door Aleid Truijens

Hella S. Haase 1918-2011

Het overlijden van Hella Haase in 2011 was een afscheid van een éminence grise in de Nederlandse literatuur. Hella Haase liet een rijk oeuvre na van romans, (waaronder veel historische) en toneelstukken. Aleid Truijens schreef een biografie van bijna 600 pagina's die in 2022 uitkwam en werkte er zeven jaar aan. Eerder publiceerde zij een aantal romans en een biografie van F.B. Hotz.

Wisława Szymborska vertelt in het gedicht 16 mei 1973 hoe moeilijk het is één dag uit haar leven te beschrijven..
"..eigenlijk een hele kunst/ om zo uit je eigen ogen te verdwijnen", zegt ze. In *Sleuteloog* stelt Hella Haase dezelfde vraag aan de orde, maar dan voor een heel leven. Kunsthistorica Herma Warner krijgt een vraag van een journaliste over een mensenrechtenactiviste in Zuid-Oost Azië. Op de foto die hij stuurt herkent zij meteen een oude jeugdvriendin. Een verleden dat zij dacht achter zich te hebben gelaten wordt wakker. Zij reconstrueert hoofdzakelijk op basis van haar herinneringen wat er is gebeurd. Documenten ontbreken nagenoeg, die zitten in een kist waarvan de sleutel zoek is. Tijdens dit proces gaat zij haar vriendin Dee beter begrijpen én komt tot ontluisterende inzichten over zichzelf. Ze citeert Farid-al-Din Attar: *"al wat je ooit zag of hoorde, al wat je dacht te weten, is niet meer dat, maar anders"*.

Aleid Truijens had geen tekort aan documentatie. Zij kon putten uit het rijke archief van Hella Haase zelf (al wist zij dat die aan het eind van haar leven ook veel had vernietigd) en uit diverse andere bronnen. Dat leverde haar veel nieuwe informatie. Maar toch: hoe schets je een beeld van het leven van een schrijfster die niet bepaald het achterste van haar tong

liet zien? Hoe zet je dat in perspectief? Aleid Truijens koos voor een chronologische vertelling in hoofdstukken die een tiental jaren bestrijken. Daarbinnen komen een aantal thema's regelmatig terug.

Indonesië, het land dat wij nu kennen als een zelfstandige republiek, was in de tijd dat Hella Haasse er werd geboren een kolonie van Nederland en werd Indië of Nederlands-Indië genoemd. Hella groeide er op, tot zij op haar zevende jaar naar Nederland vertrok. Zij bleef haar hele leven diep met dit land verbonden.

In *Oeroeg*, dat in 1948 verscheen als Boekenweekgeschenk, zegt ze het zo: *"Als het waar is dat er voor ieder mens een landschap van de ziel bestaat, een bepaalde sfeer, een omgeving, die responsieve trillingen oproept in de verste schuilhoeken van zijn wezen, dan was - en is - mijn landschap het beeld van de berghellingen in de Preanger: de bittere geur van de theestruiken, het klateren van heldere stroompjes over steenblokken, de blauwe wolkenschaduw over het laagland."* (pag 119)

Dat landschap bleef in haar hele oeuvre aanwezig.

"Oeroeg was mijn vriend", is de beroemde beginzin van het boek, dat een klassieker werd in de Nederlandse literatuur. Het vertelt het verhaal van twee jongens, de ik-persoon en Oeroeg, die samen opgroeien maar gaandeweg van elkaar vervreemden om tenslotte in de oorlog tegenover elkaar te komen staan. Het was een koloniale oorlog, al noemde Nederland dat in die tijd nog 'politieele acties'. In de loop van de tijd is het beeld ontstaan van een braaf boekje dat vooral zoveel wordt gelezen voor leeslijsten omdat het lekker kort is. Bij herlezing viel mij op dat het een tijdloos verhaal is, met verrassend onconventionele standpunten, midden in die oorlogstijd. Zoals in deze passage: *"Is Oeroeg minder dan wij?, stootte ik uit. Is hij anders? - Ben je belazerd, zei Gerard kalm, zonder de pijp uit zijn mond te nemen. (...) Een panter is anders dan een aap', zei Gerard na een pauze, 'maar is een van die twee minder dan de ander? Dat vind je een idiote vraag, en je hebt gelijk. Blijf dat nou net zo idioot vinden, wanneer het mensen betreft. Anders zijn - dat is gewoon. Iedereen is anders dan een ander. Ik ben ook anders dan jij. Maar minder of meer zijn door de kleur van je gezicht of door wat je vader is - dat is nonsens. Oeroeg is immers je vriend? Als dat zó is dat hij je vriend kan zijn - hoe kan hij dan ooit minder zijn dan jij, of een ander?"* (pag 61 e.v.)

Niet alleen stelt zij hier de wezenlijke gelijkheid tussen bewoners van Indonesië en Nederland aan de orde. Ze introduceert een ander thema dat in *Sleuteltoeg*, haar laatste Indische roman, weer terugkomt: vriendschap met iemand uit een andere wereld. Een vriendschap waarin verwantschap wordt gevoeld die tegelijkertijd ook bijna onmogelijk lijkt door grote cultuurverschillen. Toch is er een verbondenheid die dat overstijgt, ontdekt Herma: *"De Inada collectie is, via een verre omweg door tijd en ruimte, een signaal van Dee naar mij. Het ontkent de vervreemding, het bewijst een 'gelijkheid' in lagen van ons wezen waar wedijver, afgunst, onbegrip, grieven, alle verschillen en tegenstellingen, geen reden van bestaan hebben. Onder de oppervlakte was er tussen ons altijd een verbindend element, niet benoembaar, dat zich aan elke poging tot verklaring of analyse onttrekt. We hebben het ingeademd met de lucht van het land waar we geboren zijn."* (pag 189)

Vrouw zijn. Hella Haasse leefde van 1918 tot 2011. Het milieu waarin zij werd opgevoed was door en door conventioneel. Hoewel zij in haar leven een grote mate van vrijheid voor zichzelf wist te creëren bleef zij ook door en door conventioneel en gezagsgetrouw. Ze stelde prijs op haar goede verstandhouding met het establishment, tot het koningshuis aan toe. Ze sprak zich zelden uit, conflicten ontweek ze, of het nou was toen ze doorspeelde tijdens de oorlog of toen haar man Jan, werkzaam bij de rechterlijke macht, graag had gezien dat ze hem steunde in een kwestie rond kwestieus gedrag van een jeugdrechter.

Als actrice en schrijfster was ze een vrouw in een mannenwereld. Een groot deel van haar leven was zij nog meer dan nu als vrouwelijk auteur een uitzondering. Schrijvers waren mannen en de grote drie waren W.F. Hermans, Harry Mulisch en Gerard Reve. De tijd heeft geleerd dat dat een willekeurige keuze was, dat de waardering voor die drie eigenlijk nogal willekeurig en aan erosie onderhevig is. Hella Haasse bouwde ondertussen een oeuvre en een reputatie op waarin zij informeel 'de vierde' was. Zie hield zich aan de heersende ongeschreven codes, rebelleerde niet tegen bestaande man-vrouw-verhoudingen. Het toont het resultaat van haar opvoeding: 'pas je aan'. Je kunt ook zeggen dat ze een andere strategie koos. Want ze thematiseert haar vrouw-zijn als schrijfster wel degelijk. Ze doet dat in heel persoonlijke reflecties, in boeken als *Zelfportret als legkaart*, *Persoonsbewijs* en *Een handvol achtergrond*. Zij zal zich nooit uitgesproken feministisch uiten. Wel zelfbewust.

Leven in de verbeelding. In een radiogesprek vertelt Hella Haasse dat ze tot haar verbazing in haar archief de verhaaltjes

vond die ze als kind van zeven, acht jaar al had geschreven: *'Het verzinken in dingen die je bedacht, in fantasieën, en het heel veel lezen waar ik toen mee ben begonnen. (...) Ik was dus altijd al in een wereld van fantasieën. Daar ben ik in door blijven gaan, eigenlijk om... ja, om te kunnen leven. (...) Ik was ontheemd, en zocht een verdedigingsmiddel. Daar heeft zich die behoefte gevormd om dingen over mezelf in verhaaltjes te gieten, zonder me er helder van bewust te zijn dát ik dat deed en waarom. (-) Dus bleef voor mij het lezen en het me verdiepen in de verbeelding altijd essentieel.'* (Arjan Peters citeert uit dit gesprek in een uitstekende bespreking van Sleuteloog, VK 1-11-2002)

Schrijven was voor Hella Haasse een innerlijk theater, waarin zij de waarheid loog en speelde met lijnen door de tijd. Dat podium was een creatieve oplossing voor een zeer conventionele vrouw. In dat spel met de verbeelding kon zij toveren met maskers die de waarheid toonden en verborgen. Feiten gaan pas leven als ze door de verbeelding worden geïnjecteerd. Zij doet daarin denken aan Catherine Deneuve, die in de film *La Vérité* een actrice speelt die sprekend over haar leven en werk met haar dochter, doorlopend cirkelt om de vraag: wat is waarheid? Aleid Truijens laat in haar biografie zien dat dat spel voor Hella Haasse en haar directe omgeving, haar man en haar dochters, af en toe pijnlijk en verwarrend moet zijn geweest.

Aleid Truijens schreef een machtige en zorgvuldige biografie, die het lange en rijke leven van Hella Haasse mooi in beeld brengt. Ze kiest voor een chronologische lijn, en loopt daarin soms ook vast. De verdeling in tijdsblokken maakt het soms moeilijk om grote lijnen vast te houden of te verhelderen. Regelmatig neemt zij toevlucht tot de vermelding: zie ook hoofdstuk... Je moet terugbladeren naar een niet nader gespecificeerde plek. Dat werkt versnipperend en haalt je als lezer uit het verhaal.

Aleid Truijens vertelt gedetailleerd, maar in bepaalde gevallen wordt er dan weer te weinig verteld. Bijvoorbeeld: zij stipt het problematische verleden van de vader van Hella Haasse in de jaren voor de tweede wereldoorlog aan, maar de informatie waarop dat wordt gebaseerd blijft dun. Wat er dan uiteindelijk staat gaat bijna op een toespeling lijken. Te weinig informatie of te veel schroom om een duidelijke uitspraak te doen?

Hella Haasse had een moeizame verhouding met de vrouwenbeweging en het feminisme, maar hij was er wel, bijvoorbeeld in haar jarenlange relatie met Wim Hora Adama, een invloedrijk feministisch journaliste en schrijfster (1914-1998). Zij wordt meermalen genoemd zonder dat meer context wordt gegeven over de feministische beweging van die tijd en de rol van Hora Adama daarin. Wonderlijk, Aleid Truijens is bepaald geen groentje op dit terrein. De braafheid van Hella Haasse lijkt besmettelijk te werken op haar biografe. Zij ontluistert, zoals iedere biografie haast onvermijdelijk doet, dat geeft reliëf aan een leven. Aleid Truijens maakt de indruk dat soms zonder veel overtuiging te doen, haast op kousenvoeten.

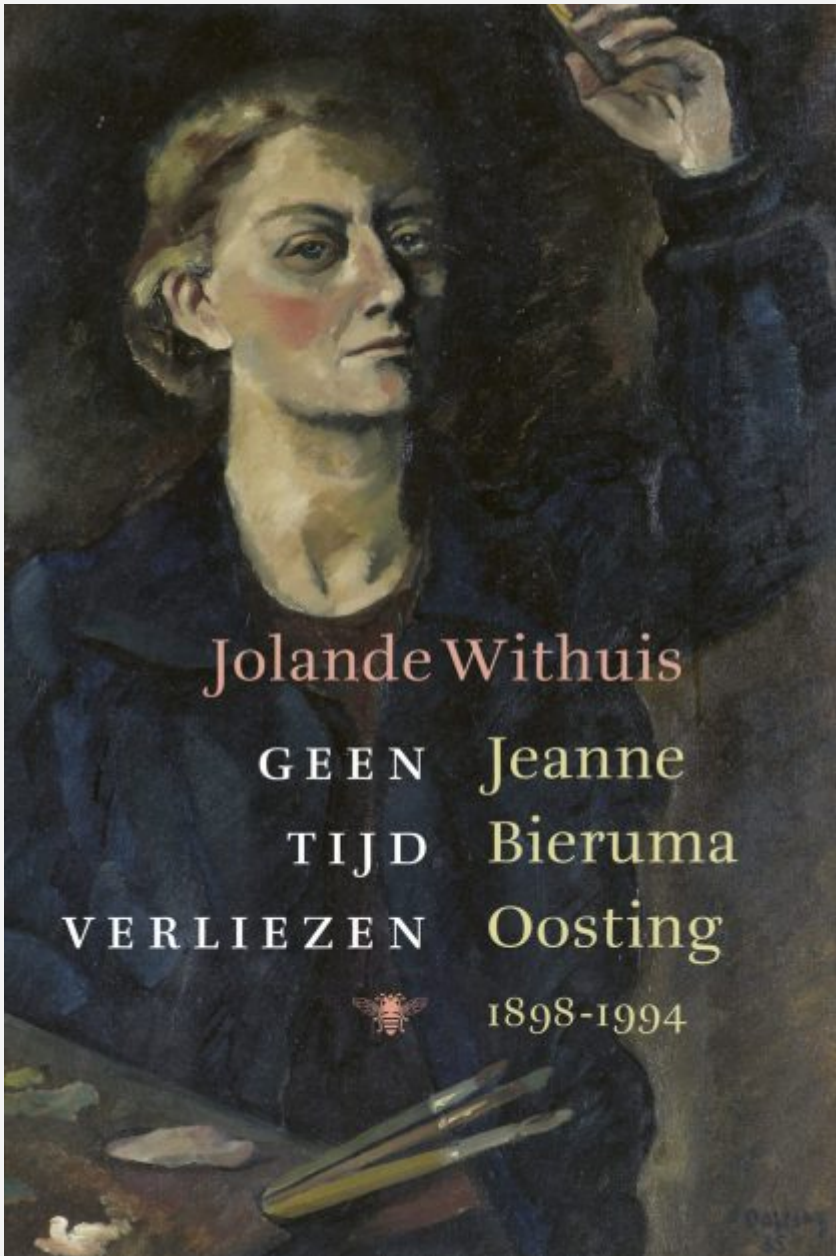
Uitgeverij Querido, 2022

Pagina's 598

ISBN 978 9021 436 388

Recensie door Ine van Emmerik, januari 2023

'Geen tijd verliezen' door Jolande Withuis

Al heb je nog nooit gehoord van de schilderes en graficus Jeanne Bieruma Oosting (1898 tot 1994), ook dan is de biografie die Jolande Withuis over haar schreef meer dan de moeite van het lezen waard. Niet alleen is het leven van Jeanne uitermate boeiend, maar ook wordt een gedetailleerd beeld geschetst van bijna een eeuw kunst en kunstenaars. Daarnaast wordt pijnlijk duidelijk hoe moeilijk het leven was voor een vrouwelijke kunstenaar. In feite is het dat nog steeds. Onlangs stond in de krant dat vrouwelijke kunstenaars 50% minder verdienen dan mannen.

Jeanne Bieruma Oosting was de dochter van de steenrijke grootgrondbezitter Jan Bieruma Oosting en Adriana Janke barones van Harinxma thoe Slooten. Deze twee Friese families bezaten een hele serie landgoederen en buitenhuizen. Jeanne werd in Leeuwarden geboren. Een jaar later kreeg ze een zus, Lot, en elf jaar later een broer, Hans. Ze groeide op in kasteel De Cloese bij Lochem.

Het was de bedoeling dat Jeanne genoeg opleiding zou krijgen om een redelijke conversatie te kunnen voeren en verder moest ze zo snel mogelijk aan een man uit hetzelfde milieu zien te komen zodat ze erfgenamen kon baren. Zus Lot deed dat inderdaad, maar Jeanne niet. Het huwelijk van haar ouders was een slecht voorbeeld. Vader was een afgrijselijke potentiaat die zijn personeel honds behandelde. Zijn vrouw had niets in te brengen, want tot 1957 was een getrouwde vrouw handelingsonbekwaam en haar geld was het zijne.

Jeanne maakte van jongs af aan tekeningen en daar wilde ze zich verder in bekwamen. Daar was natuurlijk geen sprake van. En toch lukte het Jeanne keer op keer om toch een opleiding te volgen, dankzij haar moeder die haar enerzijds

kleineerde en tot op hoge leeftijd haar invloed deed gelden op het leven van haar dochter, maar haar anderzijds hielp. Dat was vrij bijzonder, want in hun kringen *“hield men wel van schilderijen maar niet van schilders en zeker niet van schilderessen. Kunstenaarschap betekende armoede, alcohol en ontucht. Voor mannen minderwaardig, voor vrouwen een doodzonde.”*

Onder strikte voorwaarden verbleef Jeanne van tijd tot tijd buitenshuis voor haar opleidingen. Voor geld was ze volkomen afhankelijk van haar vader. Ze had het naar haar zin, maar bevrijd van haar ouders was ze nog niet. Ze had het thuis op zijn zachtst gezegd niet makkelijk. Wel knipte ze haar haar af en liep zonder hoed. Jeanne werkte keihard en ze wordt aangenomen bij een kunstenaarsvereniging. Dat betekende erkenning door vakgenoten. Stap voor stap worstelt ze zich omhoog. Ze had af en toe relaties, met mannen en met vrouwen, maar trouwen wilde ze nooit: je kunt geen twee heren dienen en zij was getrouwd met de kunst. Ze is haar hele leven een gedreven kunstenaar geweest die 'geen tijd te verliezen had'.

In 1929 komt de grote verandering in haar leven; ze gaat zich in Parijs vestigen. Daar is niemand die haar verzorgt. Ze moet leren hoe niet rijke mensen zich in leven houden. Vaak is ze eenzaam, vaak lijdt ze honger, want haar vader chanteert haar met haar toelagen. Maar ze leeft, ze is vrij. Ze maakt kennis met alle mogelijke beroemdheden op schildersgebied, zoals Picasso, Matisse en Cézanne, maar ook op literair gebied waarin ze zeer geïnteresseerd is. Met haar moeder wisselt ze voortdurend boeken en commentaren daarop uit. In Nederland heeft ze een lange relatie met Adriaan Roland Holst. In Parijs leert ze de onderkant van de samenleving kennen. Om die weer te geven heeft ze een nieuwe techniek nodig en zo wordt ze naast schilderes ook graficus. Ze overtreft al gauw haar meester en wordt uitzonderlijk goed in haar vak, vooral omdat voor grafische werken geduld nodig is, waardoor haar afbeeldingen beter werden. Ze wordt bewonderd en verguisd om haar werk. Voor velen is het allemaal te 'mannelijk'.

Intussen pleegt haar vader zelfmoord nadat zijn jarenlange frauduleuze praktijken aan het licht gekomen waren. Zus Lot bekritiseert Jeanne voortdurend om haar levensstijl en heeft niets met haar gemeen, en broer Hans blijkt een lapzwans die renteniert van zijn vaders centen. Alleen met haar moeder wordt het contact geleidelijk aan beter.

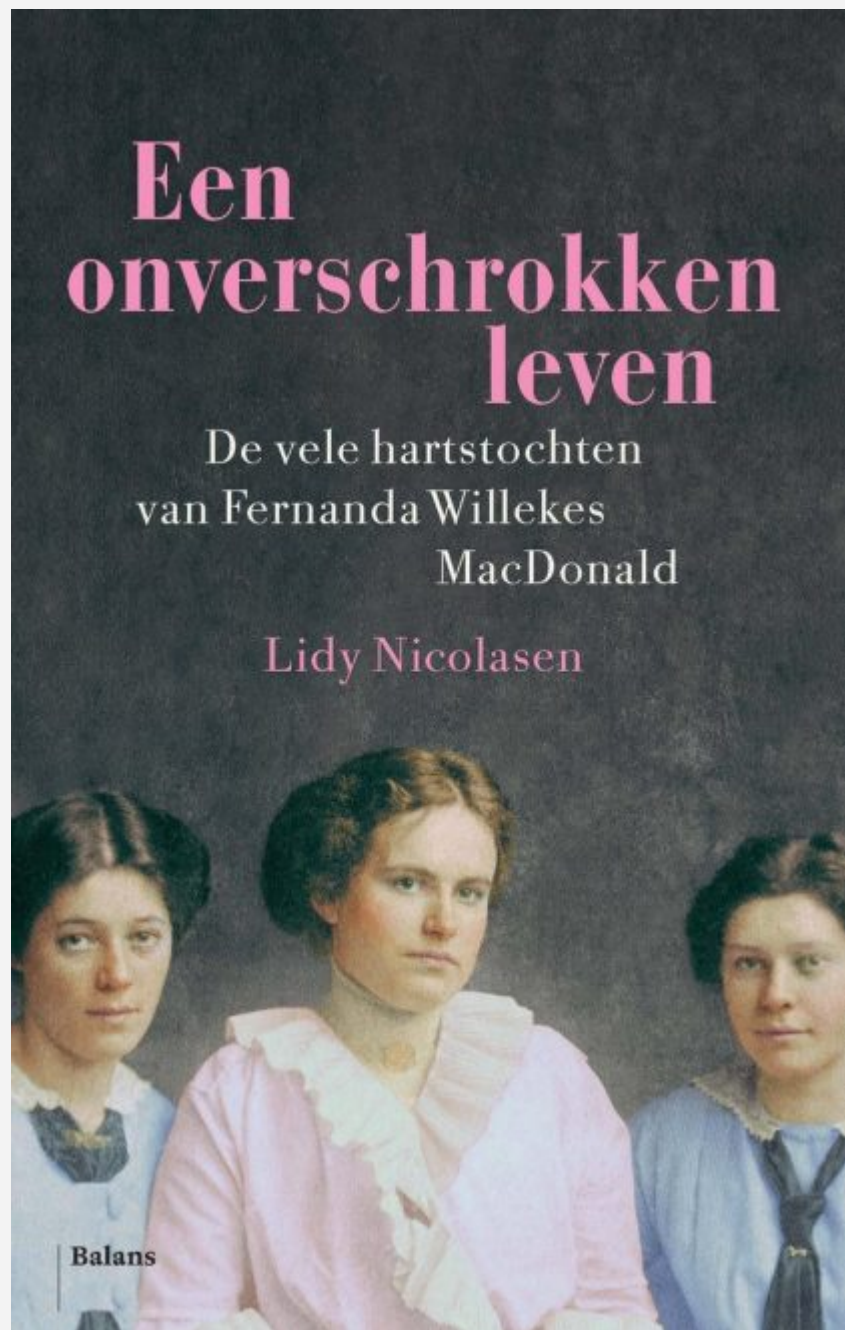
Rond het begin van de Tweede Wereldoorlog gaat Jeanne weer terug naar Nederland. Ze weigert lid te worden van de Kulturkammer en weet zich toch staande te houden. Haar moeder krijgt Duitse inkwartiering in haar enorme huis. Na de oorlog reist Jeanne veel. Haar moeder sterft in 1954, waardoor Jeannes leven een stuk comfortabeler wordt. Ze koopt dan van haar erfenis een landgoed, Het Elger, bij Almen. Daar zal ze blijven tot haar dood. Ze was daar 'Juffrouw Oosting' en ondanks haar afkeer van haar rijke achtergrond kwam zij door haar houding en manier van doen altijd over als een 'dame' voor wie men ontzag had. Ze werkte afwisselend in Almen, Amsterdam en Parijs en was een veel gevraagd kunstenaar. In 1970 stelt ze de Jeanne Oosting Prijs in, voor jonge kunstenaars die per jaar uitblinken in een figuratief schilderij.

Toen ze 96 was, stierf ze als zeer gefortuneerde vrouw. Haar werk was voor haar geweest: *“... geen bezigheid, geen bedrevenheid - het is een bezetenheid. Je bent er altijd mee bezig, verveelt je nooit, het is mijn adem.”* Haar worsteling met haar achtergrond, haar vrouw-zijn in een mannenwereld, was ten einde gekomen. Op haar graf staat alleen: Jeanne Bieruma Oosting schilderes.

Het stemt wat treurig dat er zoveel beroemde kunstenaars zijn, waarvan er zoveel in de vergetelheid zijn geraakt, ongeacht hun enorme inzet en alles wat ze voor hun kunst hebben opgegeven. Ze gaven hun leven voor iets dat zo vergankelijk blijkt. De ene dag beroemd, de andere dag vergeten. Jolande Withuis heeft met haar biografie Jeanne uit de vergetelheid gehaald. Ze kon putten uit een enorme hoeveelheid achtergrondinformatie - uit Jeannes eigen memoires en duizenden brieven -, laat weinig details weg en wordt toch nooit saai in haar beschrijving. Naast haar scherpe portret van Jeanne krijgt de lezer niet alleen een beeld van een eeuw kunst, maar ook van een eeuw sociale omstandigheden, die sterk aan het veranderen waren en met name wat betreft de positie van de vrouw.

Jolande Withuis heeft ons een waar kunstwerk geschonken. Haar hele boek staat vol zwart-wit afbeeldingen en in het midden zit een uitgebreide kleurenkatern van werken van Jeanne, zowel de macabere uit Parijs als de bloemen en stillevens van na de oorlog. Dit jaar zijn er op initiatief van Jolande Withuis in allerlei plaatsen exposities van Jeannes werk. De meeste zijn er nog tot in oktober.

'Een onverschrokken leven' door Lidy Nicolassen

De vele hartstochten van Fernanda Willekes MacDonald

Op basis van een groot aantal bewaard gebleven brieven en dagboekantekeningen reconstrueert Lidy Nicolassen in *Een onverschrokken leven* hoe Fernanda Willekes MacDonald (1893-1980) haar leven naar eigen inzicht heeft ingevuld. Daarbij gaat Fernanda niet alleen tegen de conventies van haar tijd in, maar vooral tegen de wensen, zeg maar eisen, van haar strenggelovige moeder. Lidy Nicolassen weet in een vlotte stijl Fernanda tot leven te roepen. De citaten uit brieven en herinneringen zijn op een vanzelfsprekende manier in het verhaal vervlochten en maken van de biografie een persoonlijk en levendig verhaal. Daarbij schetst Nicolassen ook steeds kort maar krachtig de historische context. Kortom, een prettig leesbaar boek over een fascinerende vrouw.

Fernanda is de dochter van Ferdinand Willekes MacDonald en Annie van Vloten. De familie van Ferdinand is

vooruitstrevend en houdt van vrolijkheid, die van Annie is godsvruchtig en conservatief. Uit deze biografie blijkt dat Fernanda vooral naar de familie van haar vader aardt, ook al heeft ze haar vader nooit gekend.

Ferdinand werkt in Nederlands-Indië en laat Annie als zijn echtgenote overkomen. Als Annie vijf maanden zwanger is van Fernanda, komt Ferdinand plotseling te overlijden door een overdosis kinine, toegediend na een heftige malaria-aanval. Annie keert als weduwe terug naar Nederland en brengt op 21 augustus 1893 Fernanda ter wereld. Haar vaders halfbroer, François Willekes MacDonald, wordt haar voogd. François en zijn vrouw Pauline zullen Fernanda later tot grote steun zijn door hun veel vrijzinniger opstelling.

Haar hele leven lang verzet Fernanda zich tegen de strenge en in haar ogen bekrompen levensstijl van haar moeder en later ook tegen die van haar man Barend. Ze trouwt met Barend, die opgeleid is tot dominee, omdat ze uit huis wil, maar het is geen gelukkig huwelijk. Ze zijn te verschillend en hebben geen respect voor elkaar. Heel lang blijft Fernanda proberen de goedkeuring van haar moeder te krijgen en zich te schikken in haar rol van echtgenote, predikantsvrouw en moeder. Toch verzet alles in haar zich tegen deze inperkingen. Ze bloeit op als ze tijdens de Eerste Wereldoorlog in contact komt met de Bond van Christen-Socialisten, een politieke partij op christelijk-marxistische grondslag. Fernanda herkent in deze groep haar idealen en haalt de leden enthousiast in huis voor bijeenkomsten. Barend stribbelt tegen, maar laat haar begaan om de lieve vrede. Al snel na de oorlog bloedt deze beweging dood en is Fernanda weer alleen.

Als Barend in 1919 op verzoek van een Leidse sinoloog Thung Tjeng Hiang, een 22-jarige Chinese student uit Nederlands-Indië, als kostganger in huis neemt, ontstaat er geleidelijk een steeds hechtere relatie tussen Fernanda en Hiang. Door de minderwaardige positie van Chinezen in Nederlands-Indië en de spanning tussen Hiangs confucianistische levenshouding en de Europese cultuur moet Hiang voortdurend zoeken naar zijn positie. Fernanda herkent zijn beklemming in haar eigen leven en geleidelijk aan worden ze eerst elkaars steun en toeverlaat, en later ook geliefden. Fernanda heeft nooit getwijfeld aan Hiang als haar grote liefde, maar het kost haar veel. Het komt tot een vechtscheiding en omdat Fernanda degene is die overspel heeft gepleegd worden de twee kinderen aan Barend toegewezen. Dit verlies blijft haar haar hele leven achtervolgen en hoewel er na verloop van tijd wel weer contact met haar kinderen tot stand komt, blijft de relatie lang moeizaam: de kinderen voelen zich in de steek gelaten en Fernanda voelt zich schuldig.

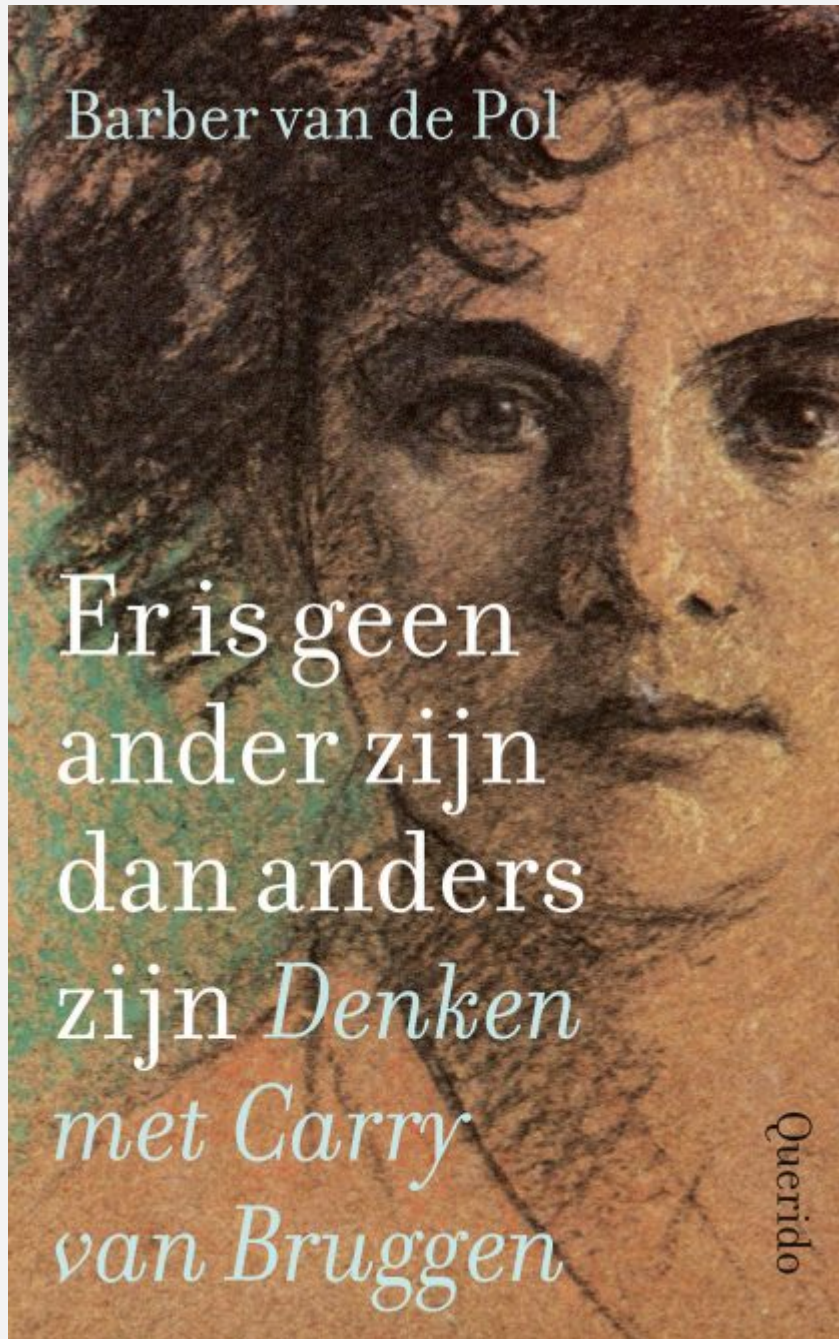
Samen met Hiang krijgt Fernanda nog twee kinderen. Als Hiang als afgestudeerd landbouwkundige een baan aangeboden krijgt in Batavia, verhuizen ze naar Nederlands-Indië. Ook daar is Fernanda een buitenbeentje, alleen al door haar gemengde huwelijk. Ze is nu echter veel zelfbewuster dan in haar eerste huwelijk, mede door haar hechte band met Hiang. Lidy Nicolassen weet de politieke en historische ontwikkelingen helder uit te leggen en te schetsen wat die betekenen voor de maatschappelijke positie van Fernanda en Hiang en hun gezin, zowel vóór als tijdens de Tweede Wereldoorlog. Door Hiangs Chinese afkomst en zijn werk op het landbouwkundig proefstation is het gezin relatief veilig tijdens de oorlog. Fernanda doet wat ze kan om hulpacties te organiseren en eten rond te brengen bij degenen die niets meer hebben, vooral de Javaanse inlanders. Het echtpaar sympathiseert met de Indonesische vrijheidsstrijd en ziet met lede ogen aan hoe Nederland daarop reageert.

In 1946 keert het gezin terug naar Nederland op verlof. Het grote voordeel daarvan is dat Fernanda nu al haar kinderen weer in de buurt heeft. Tussen 1946 en 1957 trekken Fernanda en Hiang een aantal malen heen en weer tussen Nederland en Indonesië: Hiang wordt hoogleraar in Bogor en Fernanda zet zich in als sociaal werkster. Definitief terug in Nederland wordt Hiang benoemd tot hoogleraar in Wageningen. In 1960 overlijdt hij plotseling aan een hartaanval. Fernanda, dan 67 jaar oud, verliest haar grote liefde én haar steun en toeverlaat naast wie ze zich volledig heeft kunnen ontplooiën. Haar huis in Wageningen wordt een zoete inval voor de hele familie, waar ze vol overgave de rol van mater familias vervult. Ze blijft maatschappelijk actief, behoudt haar opstandige natuur en neemt nooit een blad voor de mond. Ze overleeft Hiang twintig jaar en overlijdt in september 1980. *‘Onze tot het laatst strijdbare moeder is overleden’, stond er in de overlijdensadvertentie.* Een passende slotzin voor de biografie van deze vrije vrouw.

Lidy Nicolassen is schrijfster en journaliste. Ze was jarenlang verbonden aan De Volkskrant. Eerder publiceerde zij *Dame met hoed*, *Van onze verslaggeefster*, *De eeuw van Sonja Prins* en *De Geuzendochter*. Haar boeken zijn gebaseerd op historische figuren en reële gebeurtenissen en zijn steeds positief ontvangen. Gezien mijn ervaring met *Een onverschrokken leven* vind ik dat geheel terecht.

'Er is geen ander zijn dan anders zijn' door Barber van de Pol

Denken met Carry van Bruggen

Als jong meisje kreeg ik van mijn moeder haar exemplaar van *Het Huisje aan de Sloot*. Carry van Bruggen (1881-1932) schreef het in 1927, op het hoogtepunt van haar bekendheid en haar kunnen. Ik vond het een boeiend, meeslepend, ontroerend boek, diepgaand in de zielenroerselen van een gevoelig kind. Mij trok en ontroerde de warme sfeer in het armoedige huisje en de Joodse rituelen en gebruiken. In mijn boekenkast staan zeven boeken van Carry van Bruggen en twee biografieën over haar werk en haar leven. Ik ben een fan.

Carry van Bruggen schreef romans, verhalen, beschouwingen, essays, columns, krantenartikelen. Ze was recensente en vertaalde werk van Franse- en Engelstalige schrijvers (de Musset, Shaw, John Galsworthy, etc). Ze was de enige schrijfster in haar tijd die de 'goedkeuring' van Menno ter Braak kreeg: schrijven was een mannending, vrouwen konden niet denken. De uitgever noemt dit boek 'een liefdevol portret van Carry van Bruggen, een van de grootste auteurs van de twintigste eeuw.' Barber van de Pol is auteur van diverse kinderboeken, romans, essays en columns. Ze vertaalde belangrijk werk, zoals *Moby Dick*, *Don Quichot* en werk van Jorge Luis Borges.

De intentie van Barber met dit boek is: *“geen biografie, dacht ik meteen, al zijn haar leven en werk niet los van elkaar te denken. Een eerbetoon om mezelf beter te begrijpen, maar niet achter haar aan te hobbelen, en geen zelfontboezeming als de Carry-factor niet in het geding is. Niet het raadsel verkleinen maar het voeden met nieuwe wegen. En niet teveel toeters en bellen.”*

Barber bespreekt denkbeelden van Carry en heeft daar herkenning op. Ze denkt –evenals Carry- ook graag. Ze benoemt gebeurtenissen en thema’s van Carry in haar leven en werk. Daarna beschrijft ze wat ze er zelf van vindt en heeft dan nog tal van associaties over het denkbeeld of het onderwerp, en citeert uitspraken van andere schrijvers, van haar partner P en haar vriendinnen. Ze beschikt over een ongelooflijke hoeveelheid aan materiaal over Carry, wat ze, sinds ze Carry ontdekte in 1978, met grote gretigheid heeft verzameld. Carry zelf heeft voor haar dood al haar persoonlijke papieren vernietigd. Barber is het vaak met Carry eens, soms gaat ze een geheel andere kant op.

Een belangrijk denkbeeld voor Barber is een uitspraak van Carry, die Barbers titel van haar boek werd, *Er is geen ander zijn dan anders zijn*. Carry zoekt in haar denkend en schrijvend leven haar zelf, haar ik en de verhouding met de ander. Ze schrijft verhuld autobiografisch, wil zichzelf door en door begrijpen en *denkt* zich onderscheidend, om er te mogen zijn. Het ‘buitenbeentje’ dat juist in het anders zijn haar identiteit vindt. Barber voelt zich ook ‘anders.’ Ze vereenzelvigd zich hierin met Carry en put kracht uit dit thema: *“Ze maakt me duidelijker dat ik normaal ben. Ze is mijn tijdloze ik, en ook die van anderen, merk ik, ...”*. Ze citeert Annie Romein over Carry: *“...heeft het getalenteerde nerveuze meisje, als Jodin, als autodidact en als vrouw eendrievoudige achterstand”*. Ook Barber voelde zich in haar jeugd achtergesteld.

Aan de orde komen Carry’s grote thema’s: individualiteit en distinctie, levensdrift is distinctiedrift en ‘van alles het middelpunt’. Maar ook het huwelijk, seks, vrouwen en mannen, gender, het Joodse, Carry’s jaren in Indië, kinderen en moederschap, haar taal, haar veelzijdigheid en haar psychische ziekte en haar dood. Barber doorvorst het in 1919 verschenen *Prometheus. Een bijdrage tot het begrip der ontwikkeling van het individualisme in de literatuur*, omdat ze Carry ten volle wil begrijpen. Het is veruit het moeilijkste boek, waar Carry zelf overigens het meest trots op was.

Carry was dol op haar twee kinderen uit haar huwelijk met Kees van Bruggen. Barber is ook dol op haar kinderen en kleinkinderen. Beiden zien het hebben van kinderen als een verrijking van hun leven. Barber haalt schrijfsters aan die blij zijn met het moederschap, die zonder dat geen schrijfster waren geworden. Barber gaat behoorlijk scheef, gesteund door een uitspraak van haar kinderloze partner P (Piet Meeuse): *“een leven zonder kinderen is een half leven”*. Mijns inziens kun je niet oordelen over een leven dat je niet leidt. Carry dacht alleen vanuit haar eigen ervaring en ik ben ervan overtuigd dat zij – in tegenstelling tot Barber- dit nooit beweerd zou hebben.

Barber schrijft levendig en gedreven, gebruikt soms archaische of chique woorden als ‘verwaten’ ‘trantel’ ‘patafysica’ ‘maxime’, alsook met even groot gemak ‘popi-zinnetjes. Ze put uit alles wat ze tegenkwam over Carry, sinds ze Carry ontdekte in 1978, zoals radio-uitzendingen, artikelen, interviews. Ze noemt bekende en onbekende schrijvers -een hoop namesdropping -, noemt liedjes, associaties, opmerkingen van mede Carry-fans/vriendinnen, waarvan ze vindt dat die ter zake doen. Barber laat niks onbesproken en of presenteert het net even in een iets andere nuance. Het werd mij wel wat veel.

Of je dit portret zal kunnen waarderen als je niet veel of niets van Carry van Bruggen hebt gelezen, zou me verbazen. Voor diegenen die bekend zijn met het werk van Carry zitten er –ondanks mijn kritiek - prachtige stukjes in dit boek. ‘*Carry c’est moi,*’ zegt Barber een vriendin na. Dat lijkt me de kern van dit boek.

Uitgeverij E.M.Querido’s, 2021

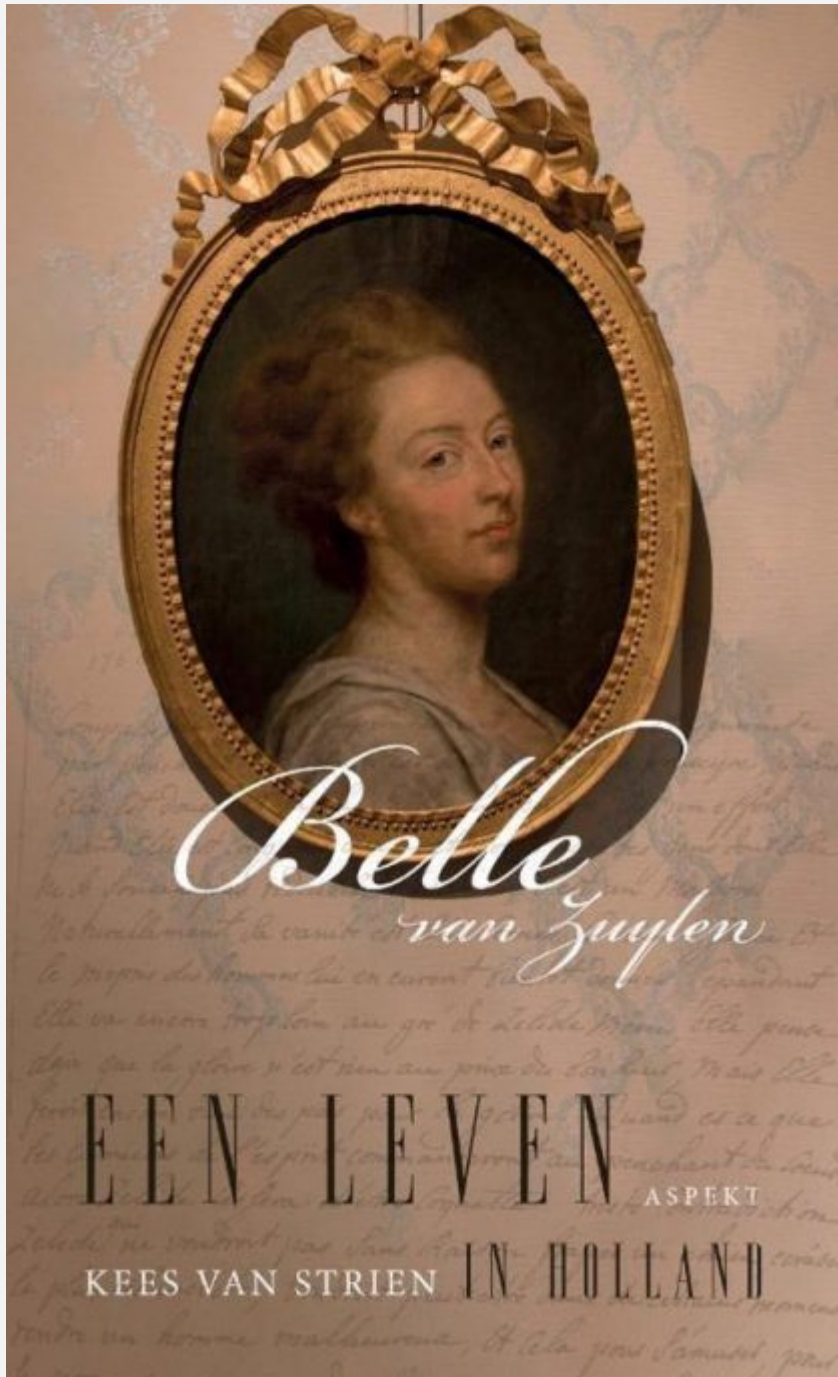
Pagina’s 312

ISBN 978 9021 422 343

Recensie door Hannah Kuipers, maart 2021

‘Belle van Zuylen’ door Kees van Strien

Een Leven in Holland

Isabella Agneta Elisabeth van Tuyll van Serooskerken, die leefde van 1740 tot 1805, was de oudste dochter en het eerste kind van Diederik Jacob Van Tuyll van Serooskerken en de toen zestienjarige rijke koopmansdochter Helena Jacoba de Vicq. De eerste dertig jaar van haar leven bracht ze door op Slot Zuylen bij Utrecht en in een fraai huis aan de Kromme Nieuwegracht in Utrecht. Vooral over deze periode heeft Kees van Strien een nieuwe biografie geschreven, omdat hij in archieven stapels brieven en gedichten vond die niet eerder gepubliceerd waren.

Over Belle van Zuylen is al heel wat geschreven. Hoe kan het ook anders. Die rebelse meid uit de 18de eeuw heeft heel wat losgemaakt in haar eigen tijd en diende later als lichtend voorbeeld voor feministen. Voor haar geen borduurwerkjes en tierelantijntjes, nee, studeren wilde ze, in de tuin werken, natuurkundeproeven doen, praten met mensen die echt iets te zeggen hadden. Ze ging in tegen alle conventies.

Bij afwezigheid van telefoons en computers correspondeerde Belle en dat deed ze graag. Lange brieven in het Frans, de voertaal van de elite, gingen door Nederland en naar het buitenland. Ze zei altijd wat ze dacht en dat deed ze in haar brieven ook. Daarnaast schreef ze boeken, maar componeerde ook. Vergeleken met haar tijdgenoten was ze zeer ontwikkeld. En rijk. Als echtgenote was ze dus erg gezocht, maar niemand was goed genoeg, want geen man bood haar voldoende vrijheid van denken en handelen. Belle zelf had 'geen talent voor ondergeschiktheid'. Pas op haar dertigste vond ze iemand bij wie ze haar gang kon gaan en door wie ze aan haar ouderlijk huis kon ontsnappen. Dat was Charles Emmanuel de Charrière, een leraar van een van Belle's broers. Belle werd Madame de Charrière in Zwitserland waar haar man vandaan kwam. Een goed huwelijk was het niet en gepassioneerd al helemaal niet, maar vrij was ze wel en ze schreef veel. Toen ze 65 was, stierf ze daar aan kanker. Kinderen heeft ze niet gekregen.

Belle was wat in de vergetelheid ondanks een aantal biografieën geraakt totdat de grote biografie *Zonder Vaandel* van

Pierre en Simone Dubois in 1993 werd gepubliceerd. Waarom dan nu weer een biografie?

Kees van Strien, docent Engels en een hartstochtelijk onderzoeker van 18de eeuwse familiearchieven, doet nieuwe ontdekkingen en besluit ze te publiceren als *Belle van Zuylen. Een Leven in Holland*. Die titel is niet helemaal de lading dekkend, want het laatste deel van Belles leven speelde zich niet af in Holland, maar wordt wel beschreven. Van Strien heeft ervoor gekozen zijn nieuwe ontdekkingen niet apart te publiceren, maar te verwerken in een nieuwe, beknopte biografie.

Zijn boekje is nu enerzijds een leesboek met veel details en anderzijds een wetenschappelijk werkje met weinig gegevens. Er zijn geen bronvermeldingen in de tekst en de lezer moet maar raden wat de onderzoeker voor nieuws heeft ontdekt, tenzij hij de boeken van Dubois en Van Strien naast elkaar legt.

Leesbaar is het boek zeker, ondanks de enorme hoeveelheid namen die genoemd worden. Het beeld dat van Belle gecreëerd wordt, is in dit kleine bestek eenzijdig. Vooral haar liefdesleven komt uitgebreid aan bod en Belle lijkt knap lastig, lichtelijk hysterisch, naïef, een flapuit, ziekelijk en meer dan kritisch te zijn. Waarschijnlijk omdat Kees van Strien voornamelijk nieuw materiaal heeft gevonden over mogelijke huwelijkskandidaten, ligt hierop zodanig de nadruk dat al het andere daarbij vrijwel in het niet verdwijnt. De sterke, intelligente vrouw met een groot hart komt minder uit de verf evenals haar grote verdiensten.

Kees van Strien heeft toch haar hele leven in een notendop willen beschrijven, maar zijn boek was mijns inziens interessanter geweest als hij duidelijk had gemaakt wat al bekend was en wat hij nieuw ontdekt heeft. Daarnaast zou het verhelderend werken als de lezer weet wanneer Belle en tijdgenoten spreken en wanneer Kees van Strien spreekt. Hij is zeer precies en nauwgezet te werk gegaan en heeft al zijn vondsten in één boek willen stoppen, maar de grenzen tussen lezen en leren zijn daardoor vervaagd. Dat hij verder onderzoek gedaan heeft, verdient veel lof en is het publiceren waard. Hopelijk ontdekt hij nog veel meer.

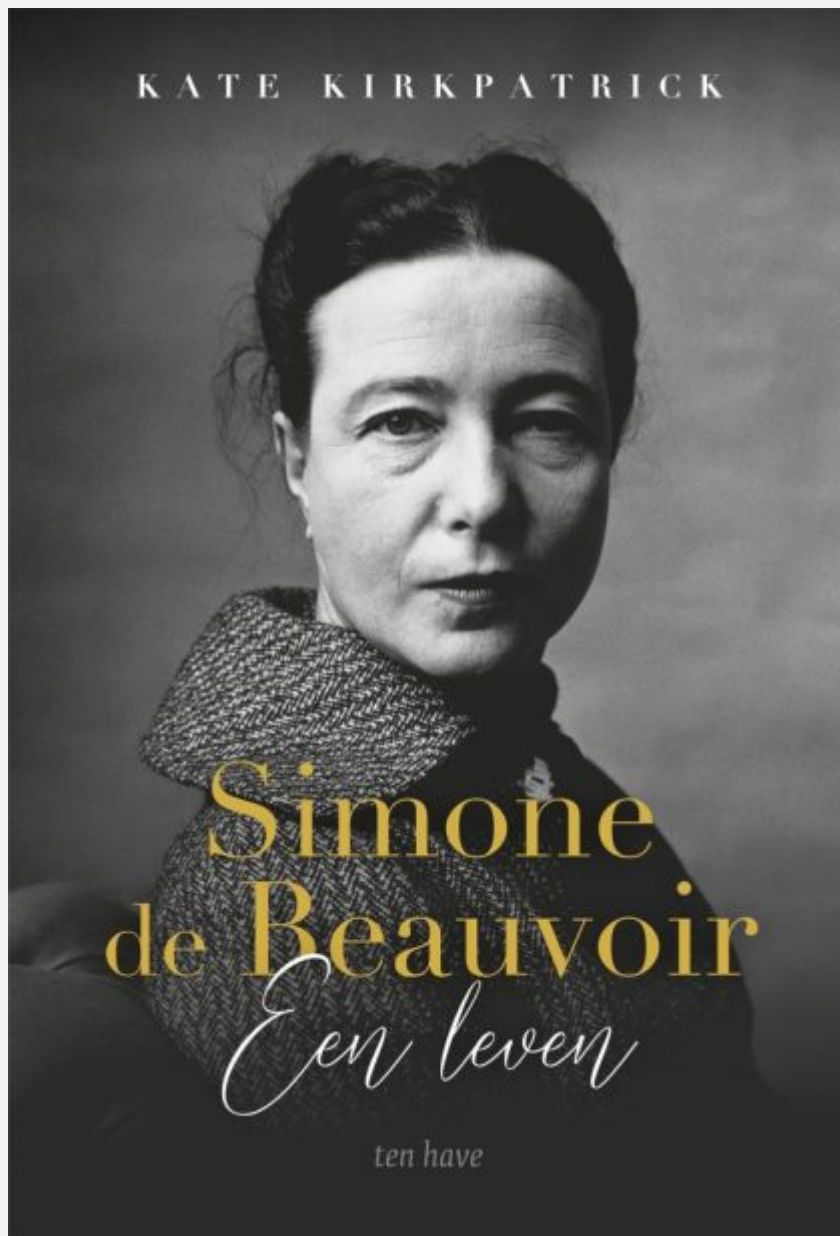
Uitgeverij Aspekt, 2019

Pagina's 167

ISBN 978 9463 387 446

Recensie door Janny Wildemast, augustus 2020

‘Simone de Beauvoir’ door Kate Kirkpatrick

Simone de Beauvoir (1908 - 1986) was filosoof, schrijfster en feministisch icoon. Ze was 'de moeder van de tweede feministische golf' door haar boek *Le deuxième sexe, De tweede sekse*, dat in 1949 verscheen. Er werden honderdduizenden exemplaren van het boek verkocht over de hele wereld in vele vertalingen. De Beauvoir werd er wereldberoemd mee. Ook wereldberoemd was ze door haar levenslange relatie met Jean-Paul Sartre, die ze ontmoette als medestudent filosofie, aan de Parijse universiteit, de Sorbonne.

De eerste biografie over het leven van Simone de Beauvoir werd in 1981 geschreven door Deidre Bair. De Amerikaanse Bair had voor haar research vele gesprekken met de Beauvoir. Ze kon putten uit het werk van de Beauvoir, romans, essays en een viertal memoires. En uit heel veel interviews.

Kate Kirkpatrick geeft in haar nieuwe biografie een ander, genuanceerder beeld van de relatie van de Beauvoir en Sartre en een veranderd inzicht in haar originaliteit als filosoof en betekenis als schrijfster.

De biografe, docent religie en filosofie aan de University of Londen, heeft zich kunnen baseren op een schat aan nieuw materiaal. Ze vergeleek haar nieuwe bronnen met wat eerder over de Beauvoir was verschenen. Het mooie aan deze biografie vind ik dat er meer recht gedaan is aan de geweldige filosoof die Simone de Beauvoir was en dat Kate Kirkpatrick de relatie met Sartre een karakter geeft dat dichterbij de waarheid lag.

Kate Kirkpatrick stelt in haar biografie dat de relatie van Sartre en de Beauvoir slechts korte tijd een seksuele relatie was. Ze maakten als jongvolwassenen over hun individuele levens en over hun samenzijn afspraken (Pact 1 en 2). Sartre drong bij de Beauvoir aan op een vrije relatie; naast hun *noodzakelijke* liefde moesten ze ook de mogelijkheid hebben *contingente* liefdes te ervaren. In de biografie wordt het woord *contingent* veelvuldig gebruikt. Ik moest het opzoeken. Woordenboek: contingent = gebeurlijk. Ook geen alledaags woord. Het zou beter geweest zijn als het woord vertaald was in actueel Nederlands. Het betekent: toevallig, onverwacht, dat wat gebeurt.

Sartre hield van het veroveren van vrouwen, seks zei hem niet zoveel. Hij wees emoties en lichamelijke af: '*In zijn leven was geen plaats om te huilen.*' Hij wilde denken in abstracties. Voor de Beauvoir was dat '*in strijd met haar trouw aan de*

onmiddellijke aanwezigheid van het leven. Ze schreef in 1927: *“Ik wil een vrouw blijven en mannelijker worden door mijn hersenen, vrouwelijker door mijn gevoeligheid.”* In de afspraken over hun relatie was vrijheid een belangrijk doel. De Beauvoir had vrijheid nodig om te schrijven. Schrijven zag ze als haar eigenlijke taak. Ze wilde geen kinderen.

Ze kon verliefd worden op zowel mannen als vrouwen. Ze had seksuele relaties met jonge vrouwen, wat ze volgens eigen zeggen *‘prettig vond, ook al was ze niet lesbisch’*. Met mannen had ze seriële relaties, die ze – als *‘heteroseksueel’* – van een hogere orde vond. Háár antwoord op contingentie. Aan al haar mannelijke geliefden schreef ze brieven, die door haar adoptief dochter, Sylvie Le Bon de Beauvoir, zijn uitgegeven. Zoals de brieven aan Sartre (1990), de brieven (1998) aan Nelson Algren, Amerikaans schrijver van *The man with the golden arms* 4 jaar de ‘transatlantische’ geliefde van de Beauvoir, aan Jacques -Laurent Bost, journalist, geliefde en later levenslange vriend van de Beauvoir en aan Claude Lanzmann, haar 17 jaar jongere geliefde, waarmee ze 7 jaar samenwoonde. Hij was de maker van de documentaire *Shoah*. Tot aan de dood van Sartre in 1981 was de *‘noodzakelijke’* relatie tussen Sartre en de Beauvoir een relatie van twee geniale denkers, een intellectuele vriendschap. Hun leven lang bespraken ze hun filosofische gedachten, hun ideeën over seks, liefde en vriendschap, hun boeken, hun essays en hun toneelstukken. Ze hoefden elkaar niets uit te leggen; alle begrippen hadden ze gemeenschappelijk. Vriendin Colette Audrey: *‘Ik kan niet beschrijven hoe het was als ze samen waren. Dat was zo intens, dat anderen die het meemaakten betreurden dat ze niet zo’n relatie hadden.’*

Biografe Kirkpatrick toont aan dat Simone de Beauvoir een originele geest en een unieke filosofe was, die, eerder dan Jean-Paul Sartre (namelijk voordat ze hem ontmoette), ideeën ontwikkelde over *L’ Être et le Néant*, het Zijn en het Niet, tevens de titel van het boek dat de grondgedachten van het existentialisme bevat en waar Sartre beroemd mee is geworden. In 2008 verscheen postuum *Cahiers de Jeunesse*, Dagboek van een filosofiestudente, (1926-1927), waarin de Beauvoir ook haar gedachten beschrijft over *‘être pour soi et être pour autrui’* het zelf en de anderen. Ze zocht als adolescent al *‘naar balans, in een leven waarin ze zichzelf kon geven, zonder zelfverlies’*.

De biografe merkt op dat Simone de Beauvoir zich in haar uitspraken en in haar memoires ten aanzien van Sartre kleiner maakte dan ze werkelijk was. Het blijft gissen naar de reden. Zo zou de Beauvoir zich hebben ingehouden om uit te blinken, omdat ze hetzelfde publiek als Sartre wilde. Maar ook omdat *‘een vrouwelijk genie moest oppassen dat ze haar licht niet te fel liet schijnen.’* Dit gedrag moet in de tijd gezien worden. In de jaren ‘40 schaamden mannen zich als ze minder presteerden dan vrouwen. Dat gaf ze een ongemakkelijk gevoel en dat probeerden vrouwen te vermijden. Vergeet niet dat tot de jaren ‘60 vrouwen nog geen stemrecht hadden en geen recht op een eigen bankrekening. In *De Tweede Sekse* schrijft de Beauvoir: *‘Geen enkele vrouw heeft haar leven ooit vrij van conventies en vooroordelen geleefd.’*

Simone de Beauvoir nam verantwoordelijkheid voor wat ze schreef. Ze wilde haar lezers bereiken. Ze deed tournees, gaf lezingen, ze liep mee in demonstraties en beantwoordde alle brieven die ze kreeg. Ze was voor de Onafhankelijkheid van Algerije en ontving daarvoor doodsb bedreigingen. Ze schreef leesbare romans, gebaseerd op filosofische problemen.

Voor mij was Simone de Beauvoir de reden dat ik Frans ging studeren en in mijn vakanties twee keer drie maanden als au-pair werkte in Parijs. In de hoop haar (en Sartre) daar te ontmoeten in een van hun favoriete cafés.

Uitgeverij	Ten Have, 2020
Pagina's	495
Vertaald	uit het Engels door Karl van Klaveren, Indra Nahoe, en Michel Meynen (<i>Becoming Beauvoir. A life</i>)
ISBN	978 9025 907 693

Recensie door Hannah Kuipers, juni 2020.

'Sontag. Haar leven en werk' door Benjamin Moser

Haar leven en werk

Biograaf Benjamin Moser heeft een fenomenale biografie geschreven waarvoor hij zojuist in de VS de Pulitzer-prijs 2020 voor Biografieën kreeg.

Zijn biografie over Susan Sontag (1933 - 2004), internationaal icoon in de 20e eeuw, is een zeer volledig werk, waarbij hij zich baseerde op een gigantische hoeveelheid bronnen en (als eerste) op de dagboeken die Susan Sontag gedurende haar hele leven bijhield.

De Amerikaanse was schrijfster van romans, essays en artikelen en maakte drie films. Haar onderwerpen waren kunst en 'camp', pornografie, fotografie, literatuur, politiek fascisme, communisme, lifestyle, feminisme en ziekte (kanker, aids). Ze bewoog zich in alle kringen van mensen die er op haar gebieden toe deden.

Susan Sontag was een kind uit de Joodse middenklasse, de dochter van Mildred en Jack Rosenblatt. Ze had een zus Judith, 3 jaar jonger. Moeder was een mooie vrouw, ambitieus in haar wens om een mondain en rijk leven te leiden. Ze trouwde Jack die een succesvolle internationale bonthandelaar was en voor zijn werk - regelmatig door haar vergezeld - naar China reisde.

Helaas stierf Jack in 1938 in China. Moeder Mildred kwam nooit over zijn dood heen. Ze projecteerde haar wensen om een rijk leven te leiden op haar dochter Susan, die daardoor een moeilijke jeugd had. In de ogen van moeder Mildred deed Susan het nooit goed, al deed ze nog zo haar best. Susan ontwikkelde een liefde/haat verhouding tot haar moeder, die enerzijds wilde dat Susan zou worden wat moeder niet kon afmaken, en anderzijds jaloers was op haar dochter. Moeder verdween elke middag naar haar kamer waar ze de verdere dag bleef drinken; stiekem, maar niet onopgemerkt.

Op 11 jarige leeftijd weet Susan haar levensbestemming. " 'Ik word populair....' schreef ze, 'ik had in de gaten dat sommige mensen er wel bij horen en andere niet.'

Vanaf dan is alles gericht op 'erbij horen'. Ze studeert hard om haar levensbestemming waar te maken.

Als Susan Sontag 18 jaar is en studente aan de universiteit van Chicago, trouwt ze met Philip Rieff, professor sociologie, om

uit het verstikkende ouderlijk huis te ontsnappen. In 1952 is ze 19 en krijgt ze haar enige zoon David. David komt weinig voor in haar dagboeken, aldus Benjamin Moser, en wat hij over hem schrijft heeft hij van de mensen die Susan en haar zoon kenden en van David Rieff zelf. Susan was enerzijds idolaat van de jongen, maar anderzijds wilde ze vooral dat hij een excellerend kind was en een excellente volwassene, tot meerdere glorie van haarzelf. Ze bracht hem als vijfjarige, na haar scheiding, jaren onder bij vrienden en vertrok naar Europa. Als ze er weer was overlaadde ze hem met haar aandacht en haar eisen en wensen; ze drong hem van alles op en had weinig oog voor wat de jongen zelf wilde. Het was een afwisseling van verwaarlozen en claimen.

Dat Benjamin Moser toegang had tot de dagboeken van Sontag, maakt deze biografie zo uitzonderlijk. Sontag was een naar buiten gerichte persoonlijkheid, bekend en beroemd, vooruitlopend op - en vooroplopend in trends op al haar favoriete gebieden. Dat deel van haar was scherp, intellectueel. Uit haar dagboeken blijkt dat ze innerlijk een ander deel had dat onzeker was, angstig, afkeurend, veroordelend, vol zelfhaat. Ze negeerde haar lichaam, waste zich weinig, kleepte zich nonchalant en had weinig contact met gevoelens. Ze vergat te eten, dronk veel en gebruikte speed. Empathie, meeleven en medelijden kende ze niet. Zelf zei ze over haar binnenwereld dat daar 'x (*de gesel*) huisde: 'Alle dingen die ik haat van mezelf zijn x: dat ik een morele lafaard ben, een leugenaar, dat ik indiscreet ben over mezelf + anderen, dat ik onecht ben en passief.' Ze was zich voortdurend bewust van haar imago. Hoewel Sontag zeer kritisch was in haar opvattingen over kunst en literatuur, paste dat juist in het beeld dat ze over zichzelf gecreëerd had. Ze leefde in de buitenwereld met een publiek masker, onecht, slechts uit op het continueren van haar bekendheid. Ze had onder schrijvers, kunstenaars en wetenschappers, eerst minnaars en later vaker minnaressen. Dat ze grotendeels lesbisch was, heeft ze publiekelijk nooit gezegd. Dat zou haar imago grondig hebben aangetast.

In deze biografie beschrijft Benjamin Moser de belangrijke 20e eeuwse kunst- en literatuurstromingen (zoals Pop-art, Warhol, Rothko, performances, Sartre, Brodsky), het verloop van de politieke situatie in de VS, Azië en Europa (Vietnam, China, Israël, voormalig Joegoslavië) en de belangrijkste gebeurtenissen in de 20e eeuw, die allemaal invloed hadden op het leven van de Amerikaanse, waarover ze zich opwond en schreef (zoals over WOII, de vrije zestiger jaren, 2e feministische golf, aids).

Een van de grote thema's in het werk van Susan Sontag die Moser de hele biografie door aanstipt is de kloof tussen een voorwerp en het waargenomen voorwerp, de scheiding van subject en object, van taal en betekenis en vooral van afbeelding versus de realiteit. Ze reageerde heftig op foto's en metaforen.

Ze heeft daar boeken, talloze essays en artikelen over geschreven, zoals *On photography*, *Illness as a metaphore*, *Aids as a metaphore*. Vooral de laatste werken zijn weer actueel nu we in de Corona-crisis metaforen gebruiken, als 'we voeren een oorlogsstrijd, Corona is de dood, de vijand van de mensheid, etc.' en hoe dat onze visie op wat een nieuw en onbekend virus is, bepaalt.

Ook in Nederland was Susan Sontag goed bekend tijdens de jaren van de tweede feministische golf. Haar essays over hoe hard vrouwen werden veroordeeld als ze niet aan het beeld van de vrouw voldeden, over vrouwen en schoonheid en vrouwen en ouderdom, zijn volgens Moser het beste wat ze heeft geschreven.

Benjamin Moser is zelf wat vorm, stijl en perspectief betreft een kunstenaar. Hij houdt de tijdslijn van Susan Sontag goed vast, wat ongelooflijk knap is in de veelheid van gegevens. Hoewel het voor de lezer ondoenlijk is om alles en iedereen te onthouden, is de biograaf meesterlijk in staat om voor het feitelijke en het alledaagse steeds een dieper niveau te creëren, waardoor het verhaal blijvend interessant is.

Uitgeverij De Arbeiderspers, 2019

Pagina's 736, inclusief bedankjes, noten en bibliografie.

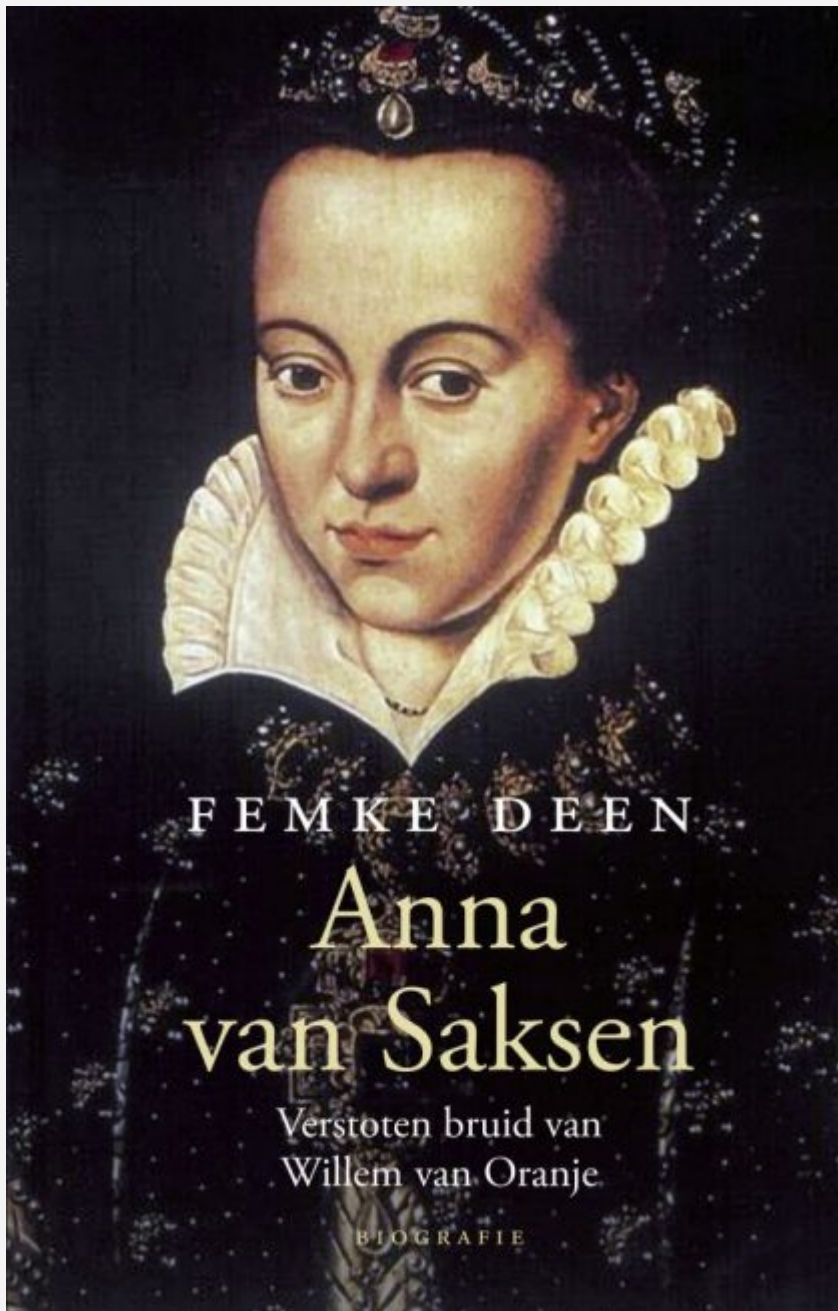
Vertaald uit het Engels door Lidwien Biekmann en Koos Mebius (*Sontag. Her life and work*)

ISBN 978 9029 539 784

Recensie door Hannah Kuipers, mei 2020

'Anna van Saksen' door Femke Deen

Verstoten bruid van Willem van Oranje

Historica Femke Deen was oorspronkelijk van plan een boek te schrijven over de vier vrouwen van Willem van Oranje. Zij vond echter zoveel materiaal over zijn tweede vrouw, Anna van Saksen, dat zij uiteindelijk alleen aan haar een lijvige biografie heeft gewijd.

In de geschiedenisboeken wordt Willem 'de Zwijger' van Oranje, Vader des Vaderlands, vrijwel altijd neergezet als de grote held en voorstander van verdraagzaamheid en vrede. Zijn tweede vrouw, Anna van Saksen, komt naar voren als een onbeheerste, drankzuchtige en overspelige vrouw die uiteindelijk krankzinnig werd nadat ze langdurig was opgesloten in een kamer met dichtgemetselde ramen in haar voorouderlijk slot in Dresden, op last van haar echtgenoot. Zo werd ze ook onnavolgbaar uitgebeeld door Linda van Dyck in de TV-serie Willem van Oranje in 1984.

Femke van Deen vroeg zich af of de stereotype beelden wel klopten en is in de archieven gedoken. Ze heeft zich door bergen gepubliceerde en ongepubliceerde brieven heen gewerkt en heeft aan de hand daarvan een portret gemaakt van een Willem die wij niet zo kennen en een Anna die tekort gedaan is. Nergens fantaseert ze. Zelfs suggesties zijn op feiten gebaseerd. Ze schrijft geen lekker weg lezende historische fictie, maar presenteert alleen wat zwart op wit staat. Om dan toch met een leesbaar boek te eindigen i.p.v. een gortdroge opsomming van feiten, is een enorme verdienste. Haar boek is op sommige plaatsen zelfs spannend te noemen. Dat neemt niet weg dat deze biografie zware kost is en vooral geschikt voor oprecht geïnteresseerden.

Het verhaal van Willem en Anna speelt tegen de achtergrond van de Tachtigjarige Oorlog. Het bestuur van de Nederlanden is van Karel V overgegaan op Philips II. Dat betekent een lange periode van steeds ergere vervolging van de protestanten, waar Philips niets van moet hebben. Als hij de hertog van Alva stuurt, die de Bloedraad instelt, breekt de hel los. De macht van de Nederlandse adel verzwakt en zo worden de edelen gedwongen oppositie te voeren en Willem van Oranje wordt hierbij al snel de belangrijkste figuur.

Willem, katholiek opgevoed, maar sympathiserend met de protestanten, zal uiteindelijk moeten kiezen voor gewapend verzet, geholpen door zijn broers. Dat doet hij vanuit zijn ouderlijk huis in Dillenburg, waar hij naartoe gevlucht is voor Alva. Hij is berooid en vogelvrij, maar niet verslagen.

In het boek van Femke Deen komt hij naar voren als iemand die op godsdienstig gebied met alle winden meedraait. In andere opzichten gedraagt hij zich op soortgelijke wijze. Hij lijkt iemand te zijn die ten koste van alles aardig gevonden wil worden én zijn zin wil hebben. In zijn privéleven duikt hij met de ene vrouw na de andere in bed, of hij nu getrouwd is of niet. Dat was overigens niet ongebruikelijk in die tijd van gearrangeerde huwelijken die om geld, gebiedsuitbreiding, bondgenootschap en dynastieke belangen gesloten werden. Niet ongebruikelijk voor mannen, wel te verstaan. Deed een vrouw hetzelfde, dan werd dat haar ondergang.

Na de dood van Anna van Egmond is het voor Willem van belang een nieuwe vrouw te vinden want hij heeft geld nodig, en gebied- en machtsuitbreiding. Hij vindt Anna van Saksen, trouwt met haar en zo zijn drie dynastieën -Hessen, Saksen en Nassau- met elkaar verbonden.

Anna is dan zestien, zeer zelfbewust omdat ze de dochter van een keurvorst is, niet mooi, maar wel uiterst gezocht om haar bezittingen. Ze is wees sinds haar tiende en daarom opgevoed aan het hof van haar oom August en tante die na haar vaders dood keurvorst- en vorstin van Saksen werden. Anna's grootvader, landgraaf Filips van Hessen, is naast August haar tweede voorgd. Zij bepalen Anna's leven. Anna zelf heeft dan de titel van hertogin. Uitgangspunt in de opvoeding was dat de wil van een kind zo vroeg mogelijk moest worden gebroken. Dat lukt tante niet bij Anna die 'een harde kop' heeft. Ze is koppig en temperamentvol.

En er is iets met haar uiterlijk. Wat precies, kan Femke Deen niet achterhalen. Fysieke problemen had ze echter wel. Gesuggereerd worden de ziekte van Graves-Basedow, een schildklierafwijking, of aangeboren syfilis. Daardoor zou er een mogelijke verklaring zijn voor haar depressies, manieën, paranoia, stemmingswisselingen en prikkelbaarheid, nog afgezien van fysieke problemen met haar milt en onrustige benen. Dokter van der Ploeg zegt in *Medisch Contact*: *"Maar naar de huidige maatstaven leed Anna aan een bipolaire stoornis."*

Toch is Anna een goede partij, maar ze is luthers en Willem is katholiek. Er moet dus heel wat gepraat worden eer het huwelijk plaats kan vinden, temeer daar Willem lager in rang is dan Anna. Anna lijkt dolverliefd. *"Hij is een zwarte verrader", doelend op zijn katholieke achtergrond, "maar er is geen ader in mijn lijf die hem niet liefheeft."* Ook Willem ziet haar wel zitten, dus het huwelijk komt tot stand. Oom August ziet in Willem iemand die hem het laatste nieuws van het Habsburgse hof kan verschaffen. Opa Hessen blijft langer dwarsliggen.

Anna is nu bevrijd van het Duitse keurslijf en komt in de hofwereld van Breda en later Brussel, waar overdaad en een vrije moraal heersen. Al gauw blijkt dat Anna zich niet echt als een vorstin gedraagt, maar regelmatig onbeheerste woedeaanvallen heeft. Een vrouw, die woede toont, wordt gezien als iemand die weigert haar plaats te kennen. Het is een aanval op de mannelijke autoriteit en dat gaat Willem te ver. De eerste echtelijke ruzies ontstaan, eerst verbloemd, daarna openlijk. De enige steun die Anna ontvangt uit Duitsland bestaat uit herhaalde adviezen om maar veel te bidden.

Bidden helpt echter niet tegen het overspel van Willem. Ook is hij voortdurend in geldnood omdat hij op veel te grote voet leeft. Hij kan dus in financieel opzicht niet voldoen aan Anna's wensen. Ze raakt verbitterd en gaat Willem minachten: *"Ze was als hertogin van Saksen zo vriendelijk geweest met een graaf van Nassau te trouwen, terwijl hij haar bediende kon zijn geweest."* Al die tijd wordt ze ook gedwongen er een religieus dubbelleven op na te houden én ze vindt voortdurend dat ze niet de eer en aandacht krijgt die ze verdient. Ze krijgt kinderen, maar naar de gewoonte van die tijd sterven er een aantal. Daarover staat niets in brieven.

Eenmaal in Dillenburg komt Willem met zijn gezin in zijn ouderlijk huis waar ook broer Jan van Nassau woont. Afgesneden van inkomsten moet er zuinig geleefd worden. Dat bevalt Anna helemaal niet en al evenmin dat zij in Dillenburg niet de dienst kan uitmaken. Ze vertrekt naar Keulen met een plan. Ze gaat alles op alles zetten om haar 'weduwgoed' te krijgen, bezittingen waaruit zij de opbrengsten krijgt. Willem is weliswaar niet dood, maar de regeling geldt ook als de echtgenoot niet bij zijn geld kan komen. In dat plan stopt ze al haar energie, terwijl ze zich meer en meer miskend en tekort gedaan voelt. Al lukt het haar niet, uit al haar handelingen blijkt wel dat Anna een slimme zakenvrouw is. Ze krijgt hulp van een jurist, Jan Rubens, de vader van Pieter Paul.

Het zat er al die tijd al aan te komen, dus verbazingwekkend is het niet dat Anna een verhouding met Rubens krijgt waaruit

een kind voortkomt, alhoewel Anna blijft beweren dat het kind van Willem is. Dat is het begin van het eind.

Als Rubens in de gevangenis bekent, kan zij geen kant meer op. Samen met Rubens' vrouw, die haar vergeeft, vecht ze voor behoud van zijn leven en haar eer. Voor Willem is de maat vol. Twijfel over de afkomst van een kind brengt de hele Oranjedynastie in gevaar. Hij trekt zijn handen van haar af.

Ook haar Duitse familie laat haar in de steek. Daar heerst de opvatting dat haar val drie oorzaken heeft: *„haar ongodvruchtige aard, haar trotse, rebelse en vreemde karakter, en haar wereldlijke en vleselijke lusten“*. Van Anna zelf wordt steeds minder duidelijk of ze de waarheid spreekt of niet. Dat weet ze zelf ook niet meer in haar toenemende wanhoop.

Geld speelt eveneens een rol: niemand wil voor Anna en haar hofhouding betalen. *“Opsluiten en huisarrest werd gezien als dé manier om aanstootgevend gedrag aan banden te leggen.”* Dat gebeurt dan ook. Anna's dochter, mogelijk van Jan Rubens, is eerst nog bij haar, maar wordt later weggehaald.

Pas als Willem gaat trouwen met Charlotte de Bourbon, komt de Duitse familie in opstand, want de Nassaus zijn na een scheiding niet meer financieel verantwoordelijk voor Anna. Overigens heeft die scheiding nooit een wettige status gehad. De keurvorst en de landgraaf gaan zich ijverig bezig houden met het terugvorderen van de bruidsschat, niet met Anna's welzijn.

Anna verzwakt en is uiteindelijk doodziek. Femke Deen suggereert baarmoederhalskanker. Pas een paar maanden voor Anna's dood wordt er gesproken over het nut van een dokter i.p.v. een predikant. *“In Anna's geval werd tot vrijwel het allerlaatst vastgehouden aan het idee dat ze eerder zondig was dan ziek, een oordeel dat vooral over vrouwen werd geveld.”* Maar het is te laat. Anna sterft, bijna 33 jaar oud. Pas 440 jaar na haar dood, in 2017, krijgt ze een grafsteen met haar naam erop.

In een epiloog zegt Femke Deen dat ook haar boek slechts een versie is, gebaseerd op wat er is overgeleverd. Er kunnen nog nieuwe brieven opduiken die het verhaal weer veranderen, maar ze vindt dat in haar boek Anna tenminste eindelijk naar voren is gekomen uit de schaduw van haar man, als een onafhankelijke en trotse vrouw. Verder zegt ze: *“Anna's lot werd bepaald door haar positie als vrouw, al zag zij het zelf niet zo.”* Daaruit moet de lezer dan concluderen dat haar onbeheerste gedrag toegestaan zou zijn geweest als ze een man was geweest. Dat vraag ik me af. Ik geloof niet dat een man met haar karaktereigenschappen wél acceptabel zou zijn geweest, in welke tijd dan ook.

Wat heeft Femke Deen nu toegevoegd aan het standaard beeld van Willem en Anna? Geen mens is alleen maar goed of alleen maar slecht. Willem heeft veel voor Nederland betekend, maar was daarnaast een rokkenjager, kon niet met geld omgaan, was berekenend en liet in alle omstandigheden zijn eigenbelang voorgaan. Aan zijn imago zijn dus heel wat negatieve kanten toegevoegd.

Anna was behalve trots, eigenzinnig, onbeheerst en gepassioneerd ook dapper, volhardend, strijdlustig en intelligent, maar zat als een vreemde exotische vogel gevangen in een gouden kooi waarin ze steeds maar tegen de tralies bleef opvliegen tot ze stierf. Ze doet me denken aan Belle van Zuylen en haar uitspraak: *“Ik heb geen talent voor ondergeschiktheid.”*

We weten, na lezing van deze biografie, wel meer over Anna, maar lang niet alles. Er zijn geen brieven over hoe ze zich voelde na de dood van twee van haar kinderen, wat ze voelde voor haar levende kinderen, wat er in haar omgving toen ook haar jongste dochter haar werd afgenomen, niets over haar gevoelens voor Jan Rubens, niets over haar diepste innerlijk. Het enige wat we van haar lezen, zijn haar brieven die vol staan met haar frustraties. Het was voor al die mannen in haar leven kennelijk niet mogelijk daar een eind aan te maken en dat was waarschijnlijk eenvoudig geweest. Met minder aandacht voor geld en macht en met wat meer liefde had haar leven niet zo hoeven te verlopen.

Kortom, er is inderdaad 'een' versie van het leven van Anna van Saksen gepubliceerd, die met veel moeite, zorg en aandacht tot stand is gekomen, maar het is geen eindversie.

Femke Deens slotzinnen zijn: *“Anna streed om te overleven in een wereld die haar niet paste. Maar het grootste gevecht voerde ze uiteindelijk met zichzelf.”* Daar kan ik me helemaal in vinden.

Uitgeverij Atlas Contact, 2018

Pagina's 416

ISBN 978 9045 024 721

Recensie door Janny Wildemast, juli 2019

